

DE AANBESTEDING VAN 'S RIJKS WERKEN.

In den aanvang van 1886 werd door eenige te Amsterdam gevestigde aannemers-vereenigingen een adres aangeboden aan de voornaamste Kamers van Koophandel en Fabrieken hier te lande. In dit adres — hetwelk allerwege bij de vakgenooten instemming vond — werd op het onbillijke en onvolledige gewezen van verscheidene bepalingen der *Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid* (*), en werden de Kamers verzocht haren invloed aan te wenden bij den Minister om wijziging en aanvulling dier bepalingen te erlangen.

In hoeverre andere Kamers van Koophandel dit verzoek gunstig hebben opgenomen, is mij niet bekend; vóór mij ligt slechts het adres dat de Amsterdamsche Kamer op de bede der aannemers tot den Minister heeft gericht. Doch dit ééne adres is voldoende. Want men kan geen nauwgezetter en onpartijdiger beoordeeling der door de aannemers te berde gebrachte grieven verlangen, noch meerdere zaakkennis van niet-deskundigen eischen, dan door de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam in dezen is ten toon gespreid.

In het kort komen de wenschen der aannemers, voor zooverre zij door deze Kamer ondersteund worden, hierop neder:

1o. dat de aannemer niet langer aansprakelijk gesteld worde voor de schaden ontstaan uit fouten of onvolledigheden in de plannen, voorgeschreven materialen of gebruik daarvan, wanneer deze plannen niet door hem zelf zijn ingeleverd. (†)

(*) Deze Voorschriften zullen in dit opstel steeds door de letters A. V. worden aangeduid.

(†) A. V. § 442, eerste zinsnede: Dadelijk na de gunning van het werk is, behoudens het bepaalde bij § 446, het geheele werk voor rekening en risico van den aannemer, die tevens aansprakelijk is voor alle voorkomende beschadigingen van welken aard ook, welke hij verplicht is te zijnen koste en ten genoegde der Directie

20. dat de aannemer ontheven worde van de verantwoordelijkheid voor schaden, toegebracht door oorzaken, die menschelijker wijze niet in zijne hand liggen; (*)

30. dat de omschrijving der bestekken gewijzigd worde, en wel zoodanig, dat zoo weinig mogelijk aan schatting behoeft te worden overgelaten, duidelijk de bedoeling der ontwerpers in allen deele blijke, ook onder overlegging van de daartoe noodige details, modellen als anderszins; in het algemeen, dat den aannemer geene verplichtingen opgelegd worden, waarvan hij den aard en de strekking niet volkomen kan begrijpen;

40. dat de eindbeslissing bij geschillen niet langer gelegd worde in de hand van een der partijen alleen, zooals thans feitelijk bij het beroep op den Minister het geval is. (†)

Wat de overige grieven der aannemers betreft, — een drietal — deze vonden bij de Amsterdamsche Kamer geen instemming. De eene wijl zij berust op eene onjuiste voorstelling van het doel waaartoe sommige bepalingen in het Burgerlijk Wetboek zijn opgenomen (§), de anderen omdat zij niet weg te nemen zijn zonder den uitbesteder te zeer in zijne vrijheid te beperken (**).

te herstellen. (§ 446 bepaalt dat dijkvallen, doch ook deze alléén, niet ten koste van den aannemer komen).

§ 453, eerste zinsnede: De aannemer is verplicht het werk nit te voeren naar de bepalingen van het bestek en volgens de bevelen en aanwijzingen, die hem door de Directie gegeven worden, en te zorgen dat daaraan ook door zijne onderhoo- rigen worde voldaan.

(*) A. V. § 446. *Rampen*. 2e zinsnede: Bij nieuwe werken of gedeeltelijke herstelling van bestaande werken, komen al de schaden daaraan tijdens de uitvoering ten laste van den aannemer, met uitzondering alleen van dijkvallen.

§ 447. Alle afschuivingen, verzakkingen of verzinkingen bij de uitvoering van aarde- of rijswerken ontstaan, komen ten laste van den aannemer en worden voor zijne rekening hersteld.

(†) A. V. *Beslissing van geschillen en duisterheden*. § 475, eerste zinsnede: Wanneer tusschen de ingenieurs of bij hunne afwezigheid, tusschen de opzichters en de aannemers eenig verschil omtrent het werk ontstaat, verblijft de uitlegging daarvan aan de Directie, waarnaar de aannemers zich moeten gedragen behoudens nader beroep op den Minister.

(§) De aannemers klagen dat in de A. V. van sommige bepalingen van het B. W. wordt afgeweken: Inverzuimstelling geschiedt zonder deurwaarders-exploot; de borgen moeten afstand doen van alle voorrechten van schuldsplitsing en van uitwinning; wanneer de aannemer komt te overlijden vervalt de aanneming niet, doch zijn de borgen of de erfgenamen tot voortzetting verplicht.

(**) De aannemers wenschen lo dat indien bouwstoffen zonder enige gebreken verlaagd worden, zulks zeer bepaald in het bestek aangewezen zij, derhalve meer

Had de Kamer het bij deze afwijzing gelaten, dan zoude haar adres door geen enkele smet ontsierd zijn. Doch zij heeft troost willen schaffen en dientengevolge een maatregel voorgesteld, zóózeer in strijd met de grondbeginselen der Staathuishoudkunde, dat een ernstig protest niet mag uitblijven.

Doch voor een oogenblik deze vlek in het zoo sympathiek adres vergoelijkende, mag dan verklaard worden dat de Amsterdamsche Kamer afdoende middelen aan de hand geeft? Dat noch aannemer, noch ingenieur, indien de Regeering den haar aangeboden raad gewillig opvolgt, eenige moeielijkheid meer zal ondervinden? Helaas, men moet al zeer weinig vertrouwd zijn met den aard dier moeielijkheden om zulks te gelooven, al zeer luchthartig zijn of al zeer onbekend met hetgeen in den vreemde is voorgevallen, om in dezen strijd tusschen de aannemers en het technisch-administratief beheer een storm in een glas water te zien, welke met eenige Voorschriften als even zoo vele machtspreuken te stillen is Hoezeer spookte en kookte het niet in Engeland, en in Frankrijk en in Duitschland, terwijl hier te lande doodsche kalmte heerschte! In Parlementen en Kamers van Koophandel, op fabrikanten-congressen en in handwerkers-vereenigingen, op bijeenkomsten van technici en in aannemers-societeiten zijn jammerklachten geslaakt en hebben beschuldigingen weerklonken. En ten duidelijkste kwam hierbij uit hoe de strijd, schijnbaar tusschen twee goed aaneengesloten machten gestreden, in waarheid zich oplost in eene menigte van gevechten — niet tusschen vijand en vijand — doch tusschen krijgsmakkers. Zoo ziet men den aannemer-kapitalist en speculant de eigenlijke nijveren, de kleine bazen en handwerkslieden van de baan dringen, zoo zoekt niet slechts de binnenlandsche nijverheid bescherming tegen de buitenlandsche, doch trachten de ingezetenen der eene provincie die der andere te weren, ja, de stedeling sluit den niet-stadgenoot uit, en in de stad zelve ontzeggen de leden der gilden den niet-leden het recht tot mededinging! (*)

Ook hier te lande heeft het vraagstuk der aanbesteding van 's Rijkswerken eene diepe sociaal-oeconomische beteekenis. Ook

rekening gehouden worde met de natuurlijke gebreken dier bouwstoffen; zo dat afgegaan worde van het feitelijk bestaand recht van den laagsten inschrijver.

(*) Zeer lezenswaard — doch bijna niet leesbaar — is in dit opzicht het werk van Dr. F. C. Huber *„Das Submissionswesen“* (Tübingen, Laupp'sche boekhandel, 1885) hetwelk ten gevolge van eindelooze herhalingen 500 bladzijden groot omtaaf beslaat.

hier voert onderlinge naijver, meer dan Staatsdwinglandij, de aannemers ten verderve, en verdringt de kapitalist den kleinen man, de speculant den producent. Ook hier wordt geklaagd, en der Regeering geenerlei verwijt gespaard. Doch met dat al bewijst het broederlijk samengaan van personen wier belangen tegen elkander indruischen, en de geringheid der middelen van welke men herstel hoopt, dat de klagenden zich geenszins bewust zijn van den juisten aard der ziekte, waaraan het aanbestedingswezen lijdt.

Die ziekte heeft dan ook in Nederland nog geenszins dien acuten vorm, welke zij elders reeds heeft aangenomen. Nog is ons de tijd gegund om bedaard te overleggen hoe haar te genezen of, indien zulks niet mogelijk blijkt, hoe verergering te voorkomen. Maken wij ons dien tijd ten nutte, want de belangen welke op het spel staan, zijn geenszins gering te achten. Hoogst aanzienlijk toch is het deel der Staatsinkomsten dat door middel van aanbesteding wederom in arbeid wordt omgezet, en vele takken van handel en nijverheid zijn bij die aanbestedingen in meerdere of mindere mate betrokken. Wellicht ware ons land veel leeds bespaard gebleven, indien bij tijds dit onderwerp de aandacht hadde gaande gemaakt, en moet de tegenwoordige benarde toestand voor een niet gering deel geweten worden aan de minachting waarmede de machthebbenden het vraagstuk voorbijgingen...

Doch hoe dit zij, de volgende bladzijden zullen geenszins aan het onderwerp in zijnen vollen omvang gewijd worden; slechts wensch ik na te gaan in hoeverre zonder uitbreiding van de Staatszorg, door uitsluitend op eigen terrein werkzaam te zijn, de Regeering den toestand kan verbeteren. Vóóraf worde echter ontvouwd hoe eene in vroeger tijd voldoende regeling van de aanbesteding van 's Rijks werken van lieverlede onhoudbaar is geworden.

I.

Neemt men van het viertal wenschen der aannemers, gelijk zij in den aanvang van dit opstel geformuleerd zijn, voor het eerst kennis, dan zal allicht een gevoel van wrevel zich gaande maken en men voor de zooveelste en zooveelste maal herhalen, dat het Nederlandsch technisch-administratief beheer tot de meest bekrompene en minst rechtvaardige behoort. En zoo men naast de Nederlandsche Algemeene Voorschriften, de Fransche of de

Pruisische legt (*), zal dat gevoelen waarlijk niet in kracht verliezen. Toch zoude men onbillijk wezen, want ook hier zijn de omstandigheden in aanmerking te nemen en is minder door *doen* dan wel door *laten* gezondigd.

Nog niet zoo lang geleden was nl. 's Rijks-Waterstaat oppermachtig. Hoofdzaak toch der lands-vaderlijke zorg was het keeren van den waterwolf en het graven van kanalen; aan nieuwe openbare gebouwen was weinig behoefte en een iegelijk was tevreden zoo deze slechts aan de meest eenvoudige eischen van vorm en inrichting voldeden. Van daar dan ook dat zonder bezwaar de taak van landsbouwmeester in haren vollen omvang aan den Waterstaats-ingenieur kon worden opgedragen, van daar echter dat tevens de bestekken en de algemeene voorschriften voor de uitvoering der werken door dezen ingericht werden op de wijze welke het best strookte met de eischen van zijnen eigenlijken ingenieurs-dienst. Niet slechts vertoonden dan ook — gelijk wel eens schertsend werd opgemerkt — de Rijksgebouwen eenen sterken familietrek met sluizen, maar de Voorschriften volgens welke zij tot stand kwamen, waren eveneens aan den waterbouw ontleend.

En deze Voorschriften eischten weinig hoofdbrekens. Sluizen en duikers, kribben en dammen zijn hier te lande als dagelijksch voedsel, en hunne meerdere of mindere belangrijkheid leert elk aannemer van kindsbeen af te schatten. Uitgebreide beschrijvingen en uitvoerige gewichtsstaten waren derhalve overbodig. En evenmin veroorzaakte het wantrouwen, wanneer in eenig bestek, zonder verdere omschrijving, slechtweg was bepaald dat eenige levering of eenig werk voldoen moest „aan de eischen der Directie.” (†)

(*) De Fransche en de Pruisische Algemeene Voorschriften zijn van zuiver administratieven aard en derhalve soortgelijk aan de Derde Afdeling onzer A. V. De *Clauses et Conditions générales, imposées aux Entrepreneurs des travaux des Ponts et Chaussées* (welke in dit opstel steeds door de verkorting *Cl. et Cond.* zullen aangeduid worden) zijn door den Minister van openbare werken bij *arrêté* van den 16n Nov. 1886 vastgesteld, en verschillen slechts op ondergeschikte punten van de voorgaande, welke in 1833 werden uitgevaardigd.

In Pruisen heeft de Minister van Openbare Werken bij *Erlaas* van den 17 Juli 1885 eenige algemeene regelen gegeven, welke op enkele ondergeschikte punten afwijken van zijne vijf jaren vroeger vastgestelde Voorschriften. In dit opstel zullen zij door de verkorting *Allg(emeine) Bestimm(ungen)* worden aangewezen.

(†) Welk eene vindingrijkheid de „Directie” in dezen aan den dag wist te leggen, bewijst de aanhef van § 7 der „Algemeene Voorwaarden en bepalingen voor bij

Want de directie kende den aannemer en de aannemer keude de directie. Het aantal ingenieurs en aannemers toch was niet groot, en gelijk verplaatsingen van het technisch personeel zeldzaam waren, bewogen ook de aannemers zich in den regel op beperkt gebied en vorlieten zelden hunne provincie. — Men kende derhalve elkanders eischen, elkanders zwakheden en grillen, en hiernaar regelde zich alles in gemoede.

Daarenboven vormde het technisch personeel een gesloten corps. Vóór dat de jongeren zelfstandig optraden, hadden zij in ondergeschikte betrekking eene leerschool doorloopen, en mochten zij soms later uit den band slaan en te hooge eischen aan den aannemer stellen, weldra wezen hunne meerderen hen terecht. — In één woord; er heerschte eenheid, en zoo al eigen, diepgaand inzicht ontbrak, er heerschte traditie.

Dat onder dergelijke omstandigheden de vorm der bestekken, de wijze van aanbesteding en de voorwaarden voor de uitvoering zaken van ondergeschikt belang waren, laat zich bevroeden. Doch de tijden veranderden en brachten tweërlei verandering met zich. Ten eerste moesten plotseling zeer vele en zeer groote werken worden uitgevoerd. Spoorwegen zouden ons land in alle richtingen doorkruisen; nieuwe scholen en gevangenissen, post- en telegraafkantoren drongen als het ware uit den grond. Al deze werken in zulk een kort tijdsbestek uit te voeren, daartoe was het betrekkelijk kleine Waterstaatscorps niet bij machte, en al had het zulks getracht, het pogen zoude geen waardeering hebben gevonden. Want niet enkel de ondernemingszucht, ook het kunstbesef was ontwaakt: Niet langer was de aesthetiek eene geschuwde vreemdelinge, en de waterstaat, die niet geleerd had met het tij de bakens te verzetten, werd — zij het ook niet steeds op even oordeelkundige wijze — teruggebannen naar sluis en krib, terwijl een zwerm van specialiteiten en van apostelen van den Nieuwen Stijl de oogen — en tevens de beurs — van ons volk deden opengaan.

Doch met dat al bleven de oude besteksvorm en de oude Alge-

bestek binnen het rijk plaats hebbende werken en leveringen» door W. A. Froger, oud-luitenant-ingenieur en Inspecteur van Stads Publieke werken te Amsterdam (1857). «Overal waar het bestek te kennen geeft of doet blijken dat de uitvoering of behandeling of oplevering ten, of naar, of volgens genoeg, of keuze, of vordering, of beslissing, of eisch, of voorschrift, of verlaugen, of aanwijzing, of oordeel, of opgave, of voldoening, of order, of bepaling, of goedkeuring moet zijn, moet dit steeds wezen door en op kosten van den aannemer, ten, of naar, of volgens genoeg, enz. enz.

meene Voorwaarden ook bij de jongeren in eere. En zulks kan niet verwonderen. Niet in weinige weken of maanden kwamen de gebreken voor den dag; ter goeder trouw werkte men op de oude grondslagen voort, en eerst te lange leste werden de klachten algemeen. Ja, kenschetsend genoeg — gelijk het adres van de Amsterdamsche Kamer van Koophandel opmerkt (*) — gaf het onbillijke der A. V., het onvolledige en onbeholpene der bestekken geen aanleiding tot algemeene tegenweer, zoo lang die A. V. slechts door het Rijk toegepast, en die bestekken door Staatsambtenaren opgesteld werden. Eerst toen de bouwlust van den Staat op den particulier oversloeg, en laatstgenoemde blindelings die A. V. en den vorm der rijksbestekken overnam, kwam de aannemer in opstand. Toen toch was hem de maat volgemeten. Want terwijl de hiërarchisch georganiseerde takken van technisch en administratief bestuur de aannemer van 's Rijkswerken tegen al te groote willekeur en in alle geval tegen overrompeling beschermen, is hij bij particuliere werken op genade en ongenade overgeleverd: Art. 92 der A. V. slaafs door den particulieren werkgever overgenomen, maakt immers dezen, die enkel als partij behoort op te treden, terzelfder tijd tot rechter, tot opperrechter, ja zelfs tot . . . beul (†).

En dit onoordeelkundig overnemen van 's Rijks Algemeene Voorwaarden zoude nog niet zulke schromelijke gevolgen voor den aannemer van particuliere werken hebben, indien niet de Voorwaarden in 1876 op bedenkelijke wijze herzien waren.

(*) In dit adres wordt o. a. het volgende gezegd: Volgens ons verstrekte inlichtingen hebben de onderwerpelijke bepalingen (nl. 1o. dat het werk moet uitgevoerd worden volgens de bevelen en aanwijzing der directie, 2o. dat dadelijk na de gunning van het werk dit voor risico van den aannemer is) evenmin als die betreffende des aannemers verantwoordelijkheid voor schaden, toegebracht door oorzaken, die menschelijkerwijze niet in zijne hand liggen, bij aannemingen van den Staat ooit tot moeielijkheden aanleiding gegeven,

en wijders: Wij zouden dit te meer wenschen (nl. dat de bestekken van eene uitvoerige begroting vergezeld gaan) omdat wij vermoeden dat dit eene aanbeveling zal wezen voor particulieren om evenzoo te handelen. Het is niet te ontkennen dat vele bestekken, voor particulieren opgemaakt, de sporen dragen niet met de vereischte zorg te zijn opgemaakt.

(†) Het artikel luidt: Wanneer tusschen de ingenieurs, of bij huune afwezigheid, tusschen de opzichters en de aannemers eenig verschil omtrent het werk ontstaat, verblijft de uitlegging daarvan aan de Directie, waarna de aannemers zich moeten gedragen, behoudens nader beroep op den Minister.

De aannemer is intusschen gehouden het werk voort te zetten. Bij niet voldoening hieraan, kan de Directie § 467 toepassen, (d. i. het werk ten koste van den aannemer zelf uitvoeren.)

Vóór dien tijd, overeenkomstig de A. V., welke in 1860 waren vastgesteld (en welke in 1866, wat de administratieve bepalingen betreft, op nieuw onveranderd werden uitgevaardigd) kwamen de gevolgen der *rampen* niet slechts bij voltooide en opgenomen werken, doch ook bij in uitvoering zijnde werken ten laste van den Staat, indien die rampen aan dijkvallen, stormvloeden, ijsgang of brand waren te wijten (*). Slechts indien de gewaardeerde schade minder dan $\frac{1}{10}$ der aannemingssom bedroeg, was zij voor rekening van den aannemer. Zoowel de regel als de restrictie waren beide rationeel. Van den aannemer te vergen dat hij alle schaden moet dragen, ook die welke menschelijkerwijze niet te voorzien zijn, is niet slechts onbillijk, doch wijl dit hem dwingt eenen grooten risico-post in zijne begrooting op te nemen, onvoordeelig voor den Staat. Hem in 't geheel geen schade te doen lijden, zoude hem aan den anderen kant alle prikkel ontnemen om met zijn volk en materieel den Staat voor rampen te helpen behoeden. (†)

(*) A. V. 1860, § 383: Wanneer door dijkvallen, stormvloeden, ijsgang of brand in eens eene schade aan een werk ontstaat, meer dan een veertigste der aannemingssom bedragende, wordt aan den aannemer het meerdere dan dat bedrag te goed gedaan. Te dien einde moet, na het ontstaan der schade, dadelijk daarvan schriftelijk kennis aan de directie gegeven worden en moet het blijken, dat terstond de noodige middelen tot voorziening en betengeling der schade zijn in het werk gesteld. Is de hoegrootheid der ramp, berekend volgens het tarief in het bestek vastgesteld, meerder dan het $\frac{1}{10}$ der aannemingssom, dan wordt daarvan door de directie en door den aannemer een geaccepteerden en wederzijds ondertekenden staat opgemaakt, die zoodra mogelijk in duplo, en op zegels van 50 cents principaal aan de goedkeuring van het Departement van Binnenlandsche Zaken wordt onderworpen. In dringende omstandigheden zal de aannemer, hangende de goedkeuring van den Staat, op schriftelijke last van de directie, aanvaug met de uitvoering van het in dezen staat omschreven werk maken. Bij buitengewoon groote rampen houdt de Minister zich de bevoegdheid voor, in het herstel der schade door openbare of onderhandsche aanbesteding te voorzien; alsdan wordt het gezegde een veertigste gedeelte van de aannemingssom, bedoeld in de eerste zinsnede van deze paragraaf, afgetrokken. Tot grondslag der berekening der schade worden genomen de eenheidsprijzen der materialen, die in het bestek zijn opgegeven. Wegens de eenheidsprijzen, welke in die opgave mogten ontbreken, wordt bij het opmaken der berekening mondeling overeengekomen.

(†) Terecht werd echter opgemerkt dat die prikkel verstompte, zoodra de aannemer overtuigd was dat de schade meer dan $\frac{1}{10}$ der aannemingssom zoude bedragen. Veel scherperzinniger is dan ook de bepaling welke in de A. V. der genie wordt aangetroffen: § 20, Wanneer vóór de laatste oplevering van eenig werk aan dat werk eenige ramp berokkeud wordt, waartegen door den aannemer geen voorzorgen zijn kunnen genomen worden, of wel zoo het overtuigend gebleken zal zijn, dat hij terstond de noodige middelen tot voorziening in of betengeling van de schade

Even oordeelkundig bepaalde § 3 der A. V. van 1860 (§ 446 der A. V. van 1866) dat slechts dan de afschuivingen voor rekening van den aannemer kwamen, zoo zij een gevolg waren van zijn gebrek aan voorzorg. (*) Slechts voor gewone ongevallen moest hij zich door eigen inspanning vrijwaren, en ook dit is niet anders dan billijk (†).

Doch al deze bepalingen gaven niet zelden aanleiding tot hooggaande geschillen. Niet het minst omdat de betreffende artikelen slecht geredigeerd waren en aan de casuïstiek vrij spel lieten. Doordien bijv. de oorzaken der rampen, onvoorzichtig genoeg, met name genoemd werden en zich tot een viertal beperkten, rustten de gevolgen eener *oeverafschuiving* op den aannemer, wien de Staat daarentegen voor de gevolgen van den *dijkval* vrijwaarde, en zoo al des aannemers beurs tegen *stormvloed* beveiligd was, *stormen* daarentegen konden haar ter dege teisteren. (§)

Tusschen den aannemer — die zoo min mogelijk schade wilde

heeft in het werk gesteld, een en ander ter beslissing van den Minister van Oorlog, dan kan door dien Minister gevorderd worden dat de herstelling dier schade door den aannemer van het werk worde uitgevoerd, in welk geval de kosten van die herstelling op door den Minister goed te keuren wijze worden vergoed volgens de prijzen bedoeld bij § 22 (de eenheidsprijzen), doch zonder verhooging van tien ten honderd. — M. a. w. de aannemer is verplicht zonder eenige vergoeding voor zijne moeite, de schade te herstellen. Want neemt men aan dat de eenheidsprijzen juist berekend zijn, dan is in die tien percent, welke hem bij gewone verrekening van meer of minder werk toegekend worden, zijne winst enz. begrepen. De onnaauwkeurige verplichting neemt dus in rechte reden met de uitgebreidheid der ramp toe, en het is dus in zijn belang, hare uitbreiding te stuiten.

(*) A. V. 1860, § 3: Wanneer er bij het doen van ingravingen, afschuivingen, verzakkingen of verzinkingen plaats vinden, ten gevolge van gebrek aan voorzorg van de zijde des aannemers, moeten zij voor zijne rekening hersteld worden. De afschuivingen enz. welke een gevolg zijn van onvoorziene omstandigheden komen niet ten laste van den aannemer. De beslissing of de omstandigheden al dan niet voorzien konden worden, blijft aan de Directie.

(†) Zie de 2e noot der eerste bladzijde van dit opstel. In dit opzicht zijn de A. V. van 1860 gelijk aan die van 1882.

(§) Zeer leerrijk zijn in dit opzicht de veranderingen welke de redactie van den paragraaf betreffende de „rampen” onderging. In 1860 en 1866 gewaagt men enkel van „dijkvallen, stormvloed, ijsgang of brand”; in 1876 bemerkt men dat „storm, hagelslag en onweder” vergeten waren; in 1882 sloeg men eindelijk acht op „aanvaringen en oeverafschuivingen” en voegde ten slotte aan deze opsomming de woorden toe: „of dergelijke buitengewone omstandigheden ter beoordeeling van den Minister. En deze aanvulling, welke reeds in 1860 niet had mogen uitbreken, is ook nu nog niet overbodig, wijl bijv. „overstromingen” niet met name zijn genoemd.

lijden — en de administratie, — die zoo min mogelijk de schade wilde leenigen — vervulde de technicus de min aangename rol van wrijfpaal, en het is dan ook niet te verwonderen, dat toen in 1876 de A. V. zoodanig gewijzigd werden dat alle risico aan den aannemer verbleef (uitgezonderd dijkvallen) geen ingenieur eenig protest deed hooren.

Trouwens lang voordat de A. V. officieel gewijzigd werden, bevatte reeds menig bestek eene dergelijke voor den aannemer bezwarende bepaling (*). De aard der nieuwe werken — spoorweg-aanleg — en niet minder de daarbij gevolgde werkwijze hadden nl. aan den „risico” eene geheel nieuwe en geduchte beteekenis gegeven, en technicus en administrateur vroegen zich met bezorgdheid af hoe dien post in 't vervolg te vereffenen zonder den toorn van de Rekenkamer of de verontwaardiging der Volksvertegenwoordiging gaande te maken.

Was voormaals een dijk te leggen, dan vleide men den grond voorzichtig in dunne lagen neder en vermeed alles wat tot snelle zakking aanleiding kon geven; zakte de dijk desniettemin, de aannemer was reeds lang van zijne verplichtingen ontslagen vóórdat eene nieuwe ophooging noodzakelijk was. Doch bij den aanleg van spoorweg-dijken was spoed en nogmaals spoed een eerste vereischte, waaraan dank zij de geldelijke en stoffelijke hulpmiddelen van den nieuweren tijd voldaan kon worden. Wel verzwolg de moerassige bodem den eenen zandberg na den anderen, lag den eenen dag de baan op het gevorderde peil, en stortte zij den volgenden dag weder in de diepte, doch ten slotte werd het doel bereikt en kwam de spoorwegdijk tot stand.

Dat noch de meest ervaren technicus, noch de handigste aannemer vóóraf had kunnen bepalen hoeveel kubiekmeters zand tot

(*) Zoo bepaalt bijv. art. 25 § 119 van het bestek wegens het maken van het gedeelte van 's Hertogenbosch tot Bortel van den spoorweg van Utrecht naar Bortel (aanbesteed den 15n Maart 1866): Met wijziging van de § 3 en § 383 der Algemeene Regelen en Bepalingen, zijn geheel ten laste van den aannemer: lo alle afschuivingen, verzakkingen of verzuinkingen, 2o alle schade, die door storm, regen of wind vóór de eerste volledige oplevering van het werk mogt ontstaan. — Ook in andere bestekken van nog vroegere dagteekening betreffende den aanleg van Staats-spoorwegen, ontmoet men dergelijke afwijkingen van de A. V.

Dat trouwens reeds lang vóór 1876 het denkbeeld om den risico aan den aannemer over te laten, tot rijpheid was gekomen, bewijst de mededeeling door den Minister aan de herziene uitgave der A. V., in 1866 toegevoegd, blijkens welke de administratieve bepalingen slechts „voorloopig onveranderd werden overgenomen.”

bereiking van dat doel noodig zouden zijn, spreekt van zelf, slechts konden beiden voorspellen dat de werkgever — de Staat — groote oogen zoude opzetten en in eene slechte stemming zoude geraken, wanneer hem na afloop van het werk een apothekers-rekening betreffende de afschuivingen, verzakkingen of verzinkingen werd aangeboden! Liever derhalve den principaal het geld op minder barsche wijze uit den zak geklopt en bij elke aanneming den risico, als eene soort premie, bij de bestedingspenningen uitbetaald.

Zoo zij slechts eene premie ware, gelijk aan die, welko men bij verzekering tegen brandgevaar of zeeramp toekent! Want hoewel ook dan niet te rechtvaardigen (de Staat verzekert immers noch zijne gebouwen, noch zijne schepen!) zoo zoude ten minste haar bedrag betrekkelijker wijze gering zijn. Doeh wijl de aannemers niet te zamen eene groote maatschappij vormen, en elke aannemer derhalve in elk afzonderlijk geval de volle schade op zijne aannemingspenningen moet kunnen verhalen, zoo dient hij den risico telkens tot het volle bedrag in rekening te brengen. (*)

Acht gij het overlaten van den risico aan den aannemer onvoor-deelig voor den schatkist? Men antwoordt u naïf, dat bij de tegenwoordige scherpe concurrentie, de aannemers wel gedwongen zijn om bij hunne raming den risico-post weg te cijferen! En haalt gij ongeloovig de schouders op, dan wordt er u op gewezen dat de werken thans even als bij de vroegere regeling gewoonlijk benoden de officieele begrooting worden aangenomen.

Het eene argument is waarlijk niet beter dan het andere. Alsof het voor de juistheid eener officieele begrooting pleitte, zoo de laagste inschrijving een lager bedrag aanwees! Dit zoude eerst

(*) Zeer juist wordt dit niteengezet door den heer M. Véron-Duverger, *ancien conseiller d'état, ancien directeur-général des chemins de fer, inspecteur-général des ponts et chaussées en retraite*, die op last van den franschen minister van openbare werken „de organisatie der openbare werken in België en Nederland” onderzocht. In zijn lijvig, in 1885 gedrukt rapport, leest men op blz. 381 „En Belgique et en Hollande le forfait est la règle pour les entreprises de travaux publics. En France le forfait n'est que l'exception et je ne pense pas qu'on doive le regretter: Les travaux ne sont assurément pas moins bien exécutés en Belgique et en Hollande qu'ils le sont chez nous. Mais je suis bien disposé à croire que, si l'on fait la part des différences de prix de la main-d'oeuvre et des matériaux, ils doivent coûter plus cher. Comment en serait-il autrement, alors que tout ce qui constitue un aléa dans l'exécution des ouvrages est mis à la charge de l'entrepreneur? Celui-ci en rédigeant sa soumission, doit naturellement évaluer au plus haut les risques qui peuvent en résulter pour lui, et ses offres sont faites en conséquence.

het geval zijn, indien de gebezigde eenheidsprijzen op deugdelijken grondslag rustten. En zoo het eerste argument: dat de aannemer den risico niet in rekening brengt — waarheid behelsde, zoude dit dan tot vreugde mogen stemmen? Hoe, de Staat zoude aldus een deel zijner burgers: de aannemers, wetens en willens tot dobbelen mogen aanzetten? Hen tot waaghalzerij mogen verleiden, ten einde zich ten hunnen koste te kunnen verrijken?... Neen, dankbaar mogen wij zijn, dat het bewerken in strijd is met de ondervinding en dat de risico den Staat wel ter dege in rekening wordt gebracht. De wrevelige stemming van zoo velen tegen de aannemers in 't algemeen, omdat dezen zoo menigmaal uit dien hoofde zonder inspanning grove winsten behalen, kan zulks bevestigen; en wie twijfelt, herleze slechts het rapport der commissie, indertijd door den Minister van Oorlog benoemd ten einde de grieven te onderzoeken van de aannemers van het fort in den Bylmer-polder, of wel doorbladere de droevige en menigvuldige debatten in de Tweede Kamer gehouden naar aanleiding van de adressen door die aannemers en een tweetal niet minder beklagenswaardige vakgenooten ingezonden. (*)

Doch nog andere nadeelen — en deze niet enkel 's lands kas treffend — vloeien noodwendig voort uit de hier te lande heerschende gewoonte om den aannemer den risico te doen dragen. Zal toch de risico-post niet al te zeer de totale begrootingssom drukken, dan is het zaak een zoo groot mogelijk aantal werken en leveringen van verschillenden aard — en daarenboven van elke soort liefst eene zoo groot mogelijke hoeveelheid — in één bestek samen te voegen, opdat het verlies op den eenen post door de winst op den anderen post verevend worde. En deze zeer groote en tevens zeer heterogene bestekken beperken niet slechts buiten noodzaak de mededinging tot enkele groot-kapita-

(*) En de inlichtingen der autoriteiten, en de verslagen der commissien, en de debatten in de Volksvertegenwoordiging, leze en herleze wie niet overtuigd is dat hervormingen dringend noodig zijn. Die lectuur is niet dor en droog, integendeel hoogst aangrijpend, en het doet goed nogmaals die warme verdediging der aannemers-belangen door een de Roo van Alderwerelt, door een Stieltjes en door zoo-vele anderen te hooren, die hoezeer van politieke richting verschillend, allen gelijkelijk de billijkheid voorstonden. De stukken zijn verspreid in de Handelingen en Bijlagen der jaren 1871—76, en niet minder dan vier achtereenvolgende Ministers van Oorlog werden in die zaak gemoeid. Vooral belangrijk zijn de Bijlagen van 1871—1872 en 1874—75 (gebroeders Schoonenburg), alsmede de Handelingen van 1874—75 en 1875—76 (debatten bij de oorlogs-begrooting betreffende de zaak der gebroeders Sch., en die van Straalman en Rauwenhorst.)

listen, maar dragen tevens schuld dat in plaats van den aannemer-uitvoerder de aannemer-tusschenhandelaar optreedt, die de onvoltooid gelaten taak van het Staatsbestuur opvattend, op zijne beurt uitbesteder wordt.

Welke hiervan de gevolgen zijn, springt in 't oog. Gelijk elke tusschenhand, bezwaart deze aannemer *en bloc* onnoodig de productie-kosten, terwijl de eigenlijke nijveren en leveranciers verstooken raken van den waarborg, welke de onmiddellijke onderhandeling met den solieden Staat verschaft. Ook worden niet die nijveren en leveranciers verkoren, welke het beste, doch enkel zij, die het voor den aannemer voordeeligste werk leveren. En ten slotte wordt de technicus tot eenen blooten plannenmaker verlaagd, die alle begrip van de juiste kosten der bouwstoffen en werken verliest, dientengevolge al te licht tot geldverspilling neigt, en die — dewijl hem alle voeling met de verschillende takken van handel en nijverheid ontbreekt, — de meest onredelijke eischen stelt en aller belang voorbij ziet.

Dat niet met een enkele pennestreek, niet met het in eere herstellen der voorschriften van 1860 eene zoo erge kwaal kan genezen worden, spreekt van zelf. Neen, belangrijke hervormingen zijn aan te brengen, hervormingen zóó ingrijpend, dat men aarzelen zoude die aan te bevelen, indien zij niet elders proefhoudend waren gebleken. Immers waar zulke groote geldelijke belangen van Staat en burgers op het spel staan, mag niet anders dan met de meeste behoedzaamheid gehandeld worden en zijn slechts beproefde middelen aan te wenden. Uiterst gewichtig is het dan ook voor ons, dat èn in Frankrijk èn in Pruisen het aanbestedings-wezen op eene wijze is geregeld, welke den geduldigen opmerker gegevens te over verschaft voor de hervormingen welke in ons land zoo dringend noodig zijn, en die een einde zullen maken aan monstrositeiten voor welke geen andere verontschuldiging is te vinden, dan dat zij niet met voorbedachten rade zijn aangebracht, en slechts door eene soort bijziendheid zoo langen tijd bestendigd zijn gebleven.

II.

Wil men in één enkele zinsnede de grondbeginselen samenvatten eener behoorlijke regeling van het aanbesteden en uitvoeren van 's Rijks werken, dan zoude die aldus luiden: *Uitsluiting van willekeur en wering van de tusschenhand.* Mits men slechts den waren

zin dezer woorden vasthoude, en niet door wering van de tusschenhand uitvoering in eigen beheer, noch aan de andere zijde door uitsluiting van willekeur, uitsluiting van redelijk oordeel versta, alsof het raderwerk van Staat eerst dan naar den eisch zoude arbeiden, indien het gelijk werd aan dat eener gewone, hersenlooze machine!

In hunne gezonde beteekenis genomen, zijn daarentegen de beide, hierboven in ééne zinsnede vereenigde beginselen nimmer falende toetssteen voor wie onderzoeken wil welke bepalingen de A. V. dienen te bevatten, en hoedanig de bestekken zijn in te richten; gelijk zij hem dan ook in staat stellen zonder aarzeling over het al dan niet gegronde der aannemers-grieven te beslissen. Met die toetssteen voorzien, bevindt men maar al te spoedig dat de raadgevingen den Minister door de Amsterdamsche Kamer van Koophandel aangeboden, hoe redelijk op den eersten aanblik zij ook schijnen, geenszins voetstoots door de Regeering mogen aangenomen worden. Immers onder de leuze van: uitsluiting der willekeur, die Regeering door scheidslieden te willen vervangen en haar als „partij” te behandelen, is het wezen van het Staatsbestuur en de roeping van den Minister miskennen; een beter bewijs voor de geschiktheid (?) van den aannemer te zoeken in eene buitensporig hooge waarborgsom (nota bene *mel* behoud der persoonlijke borgen!) is wel verre van de tusschenhand te weren, eene poging om die tusschenhand des te vaster te doen knijpen. Dat de aannemers in hunne adressen de wering van de tusschenhand niet tot eisch stelden, laat zich begrijpen; zij zouden alsdan een zelfmoord begaan hebben, doch dat de Amsterdamsche Kamer, te zeer met de klagers begaan, dat hoofdbeginsel geheel uit het oog heeft verloren, is minder goed te rechtvaardigen, en maakt het te meer tot plicht dat hoofdbeginsel hier omhoog te houden en te doen zien hoezeer men in den vreemde er van doordrongen is.

Merkwaardig is in dit opzicht de circulaire van den Pruisischen Minister van Openbare Werken, welke in hoofdtrekken het aanbestedingswezen regelt. Ook dáár te lande heerschten nog voor wenige jaren de meest wanstaltige begrippen omtrent dit onderwerp, welke zich in de besteksvoorwaarden maar al te duidelijk afspiegelden. Doch op het voetspoor van den Franschen ambtgenoot, — die reeds meer dan een halve eeuw geleden, billijke voorschriften vaststelde (*) — werd in 1880 eene algemeene rege-

(*) Zie de noot op blz. 121.

ling ontworpen, welke in 1885 een weinig gewijzigd, aan die misbruiken een einde heeft gemaakt.

Reeds in den aanvang van die circulaire wordt het hierboven genoemd hoofdbeginsel scherp aangegeven: „Elk uitgebreid werk is zoodanig te splitsen, dat ook kleinere bazen en ambachtslieden als gegadigden kunnen optreden. Belangrijke bouwwerken zijn derhalve in even zoo vele afzonderlijke perceelen aan te besteden, als daarbij verschillende takken van handel en nijverheid betrokken zijn. Te groote perceelen zijn op nieuw te splitsen (*).”

En opdat zij, die enkel Nederlandsche bestekken kennen, zien hoe nauwgezet dit voorschrift wordt nagekomen — en ook bij andere dan Rijkswerken wordt toegepast — volgen hieronder een tweetal aanbestedings-aankondigingen, gelijk het welbekende *Centralblatt der Bauverwaltung* er wekelijks een menigte bevat.

Braubach am Rhein. Juli 1886. Ter voltooiing van het onderhanden zijnde rechtsgebouw met gevangenis, zullen onderstaande werken en leveringen in negen afzonderlijke perceelen worden aanbesteed:

1e perc.	timmerwerk	met inbegrip der bouwstoffen. Raming	6178 mark.
2e	leidekkerswerk	„ „ „ „	3610 „
3e	loodgieterswerk	„ „ „ „	458 „
4e	smidswerk	„ „ „ „	339 „
5e	getrokken ijzeren balken.		224 „
6e	binnenbetimmering . . .	„ „ „ „	7338 „
7e	slotenmakerswerk . . .	„ „ „ „	1501 „
8e	stukadoorswerk	„ „ „ „	4161 „
9e	levering der vensters (†).	„ „ „ „	2207 „

De perceelen zijn waarlijk niet groot en het geldelijk bedrag van sommige is zelfs zeer gering!

Niet minder karakteristiek is de volgende aankondiging:

Geestemünde. Juli 1886. Ten behoeve van den bouw van twee goederenloodsen op de westelijke havenkade, het maken eener

(*) Het technisch-duitsch is hierboven niet letterlijk vertaald, wijl dit bij hen, die niet in het wezen der zaak zijn doorgedrongen, allicht verkeerde begrippen zoude opwekken. Ten overvloede volge hier de oorspronkelijke text: Umfangreiche Ausschreibungen sind derart zu zerlegen, dass auch kleineren Gewerbe-treibenden und Handwerkern die Betheiligung an der Bewerbung ermöglicht wird. Bei grösseren Hochbauten hat daher die Vergebung nach den einzelnen Titeln des Anschlages — den verschiedenen Gewerbs- und Handwerkszweigen entsprechend — zu erfolgen. Besonders umfangreiche Auschlagstitel sind in mehrere Lose zu theilen.

(†) Het leveren van vensters en deuren wordt in Duitschland zeer dikwijls afzonderlijk aanbesteed.

beschoeiing, het verleggen van den oostelijken kaaimuur, zullen de navolgende perceelen afzonderlijk aanbesteed worden: 1 *a.* 2922 M³ zand voor de fundeeringen, 1 *b.* hetzelfde; 2 *a.* 410 M³ metselzand, 2 *b.* hetzelfde; 3 *a.* 540.000 metselsteenen, 3 *b.* hetzelfde; 4 *a.* 390 ton portland cement, 4 *b.* hetzelfde; 5 *a.* 102 M³ gebluschte kalk, 5 *b.* hetzelfde; 6 *a.* 17 M³ zandsteen voor treden, dorpels enz., 6 *b.* hetzelfde; 7 *a.* het metselen van één goederenloods, 7 *b.* hetzelfde; 8 *a.* 98 M³ eikenhout, 8 *b.* hetzelfde; 9 *a.* 250 M³ beukenhout, 9 *b.* hetzelfde; 10 *a.* 244 M³ grenenhout, 10 *b.* hetzelfde; 11 *a.* het timmerwerk aan één goederenloods, 11 *b.* hetzelfde; 12. 4400 KG. smeedijzer voor bouten, enz.; 13. 4800 KG. kanaal-ijzer; 14. 48 gegolfd-ijzeren schuifdeuren; 15. 228 smeedijzeren ramen in verschillende afmetingen; 16 *a.* het dakdekkerswerk aan één goederenloods, 16 *b.* hetzelfde, enz. enz. (*)

Dat met de omstandigheden rekening wordt gehouden en niet steeds alle werken en leveringen zóó streng te scheiden zijn, spreekt van zelf; doch zoo min mogelijk wordt van den gulden regel afgeweken. Voor mij ligt bijv. het bestek van een *gedeelte* der aardebaan van een locaalspoorweg, en wijl de bouw der kunstwerken (duikertjes, kleine steenen bruggen, enz.) gelijken tred moet houden met den voortgang van het aardwerk, zijn zij voor zooverre het *opmetselen* betreft, in het bestek opgenomen. Doch enkel de opmetseling; want de steenen en de kalk levert de Spoorwegmaatschappij, welke de verschillende bouwstoffen, afzonderlijk, in partijen, ten behoeve van alle kunstwerken in de nieuwe baan heeft aanbesteed. De aannemers der verschillende afdeelingen van de aardebaan hebben slechts deze bouwstoffen (volgens een vast tarief) van de losplaats naar hun terrein te vervoeren.

En vraagt soms de Nederlandsche technicus, die telkens slechts

(*) Ook in Frankrijk is deze handelwijze algemeen in zwang, gelijk bijv. de navolgende aankondiging, ontleend aan de *Semaine des Constructeurs* duidelijk kan maken. (De ramingen zijn achter de beschrijving der perceelen, in franken aangegeven). — *Somme*. Maart 1886. Openbaar krankzinnigen-gesticht te Duruy bij Amiens, aan te besteden in 15 perceelen. te weten: 1. aard- en metselwerk 610,502 fr.; 2. bevoering 65,533 fr.; 3. balklagen en kap 123,540 fr.; 4. dakbedekking 48,245 fr.; 5. lood- en zinkwerk 69,110 fr.; 6. parketvloeren 24,816 fr.; 7. binnenbetimmering 139,225 fr.; 8. trappen 11,556 fr.; 9. plafonneering 21,210 fr.; 10. pleisterwerk 28,455 fr.; 11. grof ijzerwerk, slotenmakerswerk en ijzerkramerij 106,541 fr.; 12. schilders- en glazenmakerswerk 48,987 fr.; 13. Schoorsteenmantels enz. 5,340 fr.; 14. aanleg der waterleiding 30,592 fr.; 15. aanleg der gasleiding 22,682 fr.

met één aannemer in aanraking komt, door welke vernuftige voorschriften en gestrenge strafbepalingen zijn Fransche of Pruisische ambtgenoot de onderling onafhankelijke aannemers van in elkaar grijpende onderdeelen van eenig bouwwerk tot samenwerking dwingt, dan moet ik hem antwoorden, dat betreffende dit onderwerp de uitheemsche A. V. niet van de onze verschillen, zoodat slechts meerdere oplettendheid die samenwerking te weeg brengt (*). En schudt de Nederlandsche technicus ongeloovig het hoofd, dan wijs ik hem op den Nederlandschen aannemer, dien hij, door zijne werken *en bloc* aan te besteden, over een heirleger onderaannemers het bevel doet voeren, niet slechts zonder dat dien hoofd-aannemer eenig voorschrift ter hulpe komt, doch niettegenstaande de A. V. hem benauwen en belemmeren! (†)

III.

Na aldus te hebben aangetoond dat wering van de tusschen-

(*) In Frankrijk en in Pruisen acht men zich voldoende tegen onwil en traagheid van de zijde der verschillende aannemers beveiligd door een tweetal bepalingen, welke eveneens in onze A. V. voorkomen. Volgens § 453, is de aannemer n.l. verplicht elk werk nit te voeren naar de bepalingen van het bestek en *volgens de bevelen en aanwijzing die hem door de Directie gegeven worden*, en te zorgen dat daaraan ook door zijne onderhoorigen worde voldaan; terwijl § 467 (Onvoldoende middelen van uitvoering) der Directie de macht geeft om in geval onnoodig tijdverlies zoude ontstaan door het bezigen van een te gering getal werklieden of onvoldoende hulpmiddelen, het werk zelf voor rekening van den aannemer uit te voeren. Opdat de Directie met behoorlijke kennis van zaken kunne oordeelen, verplicht deze § verder den aannemer om, zoo dikwerf dit gevorderd wordt, staten over te leggen van zijn personeel, zijne bouwstoffen, werktuigen en middelen van uitvoering.

Terecht heeft men dan ook in beide landen een voorschrift overbodig geacht, dat in onzen § 453 voorkomt: wanneer verschillende werken in elkander grijpen of elkander raken, treden de betrokken aannemers met elkander in overleg, enz. enz.; welk voorschrift ook hier te lande achterwege had kunnen blijven omdat de straks aangehaalde zinsnaede van dienzelfden paragraaf de Directie in staat stelt door passende bevelen voor het behoorlijk in elkander grijpen der werken te zorgen.

Daarentegen ontbreekt in onze A. V. eene bepaling, die in de buitenlandsche wordt aangetroffen; dat n.l. de aannemer schadeloos wordt gesteld indien hij door vertraging van de zijde eens anderen aannemers verhinderd wordt met zijn werk voort te gaan.

(†) Dat het stelsel hier te lande toepasbaar is, bewijst trouwens het volgende feit. Op den oogenblik zijn bij den bouw en de inrichting eener groote gemeentelijke gasfabriek niet minder dan vijf en dertig verschillende aannemers terzelfder tijd werkzaam, zonder dat dit tot verwikkelingen aanleiding geeft.

hand — zoo wenschelijk in theorie — blijkens de Fransche en de Pruisische praktijk werkelijk uitvoerbaar is, dient te worden nagegaan op welke wijze men in beide landen de *willekeur* heeft uitgesloten. Want ten einde producent en kleine nijvere tot mededinging in staat te stellen, is het geenszins voldoende eenig werk in vele perceelen te splitsen, doch is hun tevens zekerheid te verschaffen dat hun zwoegen niet te vergeefs zal zijn, en dat de matige winst welke zij bedingen, ten slotte niet in verlies verkeere, hetzij doordien de Directie onvoorziens de verplichtingen tijdens de uitvoering verzwaart, hetzij doordien de uitbetaling onnoodig vertraagd wordt, of wel tal van boeten het hun verschuldigde aanmerkelijk besnoeien.

Doch vooraf is steeds te zorgen dat geen aannemer zich roekeloos aan eenen arbeid waagt, welke zijne krachten te boven gaat, of hem eene onvoldoende belooning zal opleveren; want in beide gevallen lijdt ook de werkgever schade. En hieromtrent valt op te merken dat niets den gegadigde zóózeer prikkelen zal tot nauwgezet onderzoek naar den omvang der verplichtingen welke het bestek hem zal opleggen, tot zorgvuldig voorafgaand begrooten der daaruit voortvloeiende uitgaven, dan de overtuiging dat indien zijn aanbod best-koop is (*), de Staat er dan ook de voorkeur aan zal geven; vooral indien de gegadigde tevens weet dat wanneer hij zijne verplichtingen niet naar behooren mocht vervullen, hem latere mededinging voor korter of langer tijd, of wel voor goed ontzegd zal worden. De bepaling onzer A. V. (§ 436) volgens welke „de gunning van het werk of de levering geschiedt aan hem wiens inschrijving het meest aannemelijk voorkomt, zonder verplichting om den minsten inschrijver te nemen, noch om reden der gedane keuze te geven”, is dan ook streng af te keuren, en moet òf door het Fransche voorschrift — hetwelk aan den laagsten inschrijver het werk onvoorwaardelijk gunt, (†)

(*) Het woord „goedkoop” is in zóó slechten reuk geraakt, dat het geraden schijnt in navolging van het duitsche *bestbilligst*, van bestkoop te gewagen, waar men niet enkel den prijs, doch ook de hoedanigheid van het geleverde in aanmerking neemt.

(†) Deze bepaling komt niet in de *Cl. et Cond. gén.* voor, wjl zij reeds gegeven is in de *ordonnance sur le mode d'adjudication des travaux des Ponts et Chaussées* (1829) — welke *ordonnance* later in 1836 en in 1862 is aangevuld. — Wordt hetzelfde laagste bedrag door meer dan een gegadigde bereikt, dan opent men op staanden voet tusschen deze minimum-inschrijvers een nieuwen wedstrijd, terwijl ten slotte, zoo noodig, het lot beslist. (*Circulaire ministérielle* van 31 Juli

of wel door het Pruisische — dat de keuze tusschen de laagste drie inschrijvingen vrijlaat, (*) — vervangen worden. Welk van beide voorschriften den aannemer en tevens den Staat de beste waarborgen aanbiedt, kan eerst gezegd worden, nadat de inrichting der bestekken is behandeld; voldoende zij het voorhands te verklaren dat in geen geval de Staat zich het recht eener volslagen vrije keuze mag voorbehouden.

Zal echter de Staat zich bij de gunning vrijwillig de handen binden, dan is vooraf te zorgen dat geen onwaardige van die betrekkelijke machteloosheid misbruik kunne maken. Op onderscheidene wijzen kan dit geschieden. Of door allen met name te noemen, die bij aanbestedingen in 't algemeen of wel bij eenige soort van werken en leveringen, voor korter of langer tijd te weren zijn, of door allen met name te noemen, aan wie het mededingen vrijstaat. Het eerste middel wordt door het Pruisische Ministerie van Oorlog toegepast, het laatste in Frankrijk door *le service des bâtimens civils et des palais nationaux* (†), alsmede door de stad Parijs. (§) Doch beide middelen zijn slechts dan doeltreffend,

1877). Is geen der inschrijvingen beneden de officieele minima-raming (welke geheim wordt gehouden), dan vervalt de besteding, hetgeen eveneens het geval is, indien men om eenige reden het werk niet aan den laagsten inschrijver wil toekennen. Alsdan wordt op nieuw een geheel vrije aanbesteding uitgeschreven. Eerst dan mag een onderhandsch contract worden gesloten, wanneer bij de voorafgaande aanbesteding geen enkel redelijk bod werd gedaan.

(*) Allg. Bestimm. II, 7. Het Pruisische voorschrift behelst uog de volgende goede bepalingen: Bij beperkte mededinging moet het werk onvoorwaardelijk aan den laagsten inschrijver worden gegund. — In 't algemeen komt bij gelijk aanbod de voorkeur toe aan wie op of in den omtrek der plaats woont, waar het werk zal worden uitgevoerd. — Een bod, dat in verhouding tot het werk, klaarblijkelijk te laag is, wordt nitgesloten, tenzij dat de inschrijver het lage bod voldoende kan rechtvaardigen.

(†) Arrêté van 9 April 1878, art. 1: Il est institué une commission chargée d'examiner l'honorabilité, la solvabilité et la capacité des entrepreneurs, qui se présenteront pour prendre part aux adjudications restreintes du service des bâtimens publics et des palais nationaux. Art. 3: Cette commission dressera dans la dernière quinzaine des mois de mars, juin, septembre et décembre la liste des entrepreneurs admis à prendre part aux adjudications pendant le trimestre suivant. Les entrepreneurs qui désireront être admis, seront tenus d'en faire la demande dans la première quinzaine des mois ci-dessus indiqués, en joignant à leur demande les certificats (de capacité) exigés par l'article 3 du cahier des charges générales. Les entrepreneurs seront informés de la décision intervenue à leur demande; ceux dont le concours n'aura pas été accepté, pourront retirer immédiatement leurs certificats.

(§) Een voor mij liggend bestek der Parijsche gemeentewerken zegt (§ 3): Nul ne sera admis à concourir à l'adjudication, s'il n'a été inscrit en vue de la nature

wanneer het aantal gegadigden uit den aard der zaak beperkt is. Waar daarentegen dat aantal zóó groot en zóó afwisselend is dat nominative uitsluitings- of toelatingslijsten bezwaarlijk zijn vast te stellen, dan is naar een ander hulpmiddel om te zien, en als zoodanig is der vermelding waard hoe in Frankrijk bij de aanbesteding der werken van de *Ponts et Chaussées* gehandeld wordt.

Minstens acht dagen voor de aanbesteding dient nl. de gegadigde den hoofdingenieur in kennis te stellen met zijn voornemen om mede te dingen, opdat deze tijd hebbe omtrent diens geschiktheid de noodige inlichtingen in te winnen. Doch deze kennisgeving geschiedt op indirecte wijze: Bij het inschrijvingsbiljet is een bewijs van bekwaamheid (*acte de capacité*) te voegen, en dit stuk (dat ieder deskundige mag afgeven) moet minstens acht dagen van te voren door den hoofdingenieur voor „gezien” worden geteekend.

Nog zonderlinger rol speelt dit bewijs van bekwaamheid bij de aanbesteding zelve. Dàar dient dit schijnbaar zoo gewichtig papier (*) enkel om op hoffelijke wijze den ongeschikten aannemer ter deure uit te wijzen. Elke aannemer zendt nl. een dubbelen, verzegelden omslag in. In den eerste is het bewijs van bekwaamheid, het reçu der storting van de voorloopige waarborgsom en den tweeden verzegelden omslag gestoken, waarin zich het eigenlijke inschrijvingsbiljet bevindt. Ter bepaalder tijd en plaatse verbreekt de préfet, het *conseil de préfecture vergaderd zijnde*, in tegenwoordigheid van den hoofdingenieur, in het openbaar het eerste zegel, waarna

et de la catégorie des fournitures à soumissionner, sur la liste d'admissibilité dressée par la commission spéciale instituée par l'arrêté préfectoral du 15 nov. 1882, conformément à la délibération du conseil municipal. Chacun des concurrents ayant sollicité son inscription sur la liste, devra faire parvenir au Préfet de la Seine une déclaration . . . faisant connaître son nom . . . ainsi que le lot de fournitures qu'il désire soumissionner.

(*) Cl. et Cond. génér., art. 3: Les certificats de capacité sont délivrés par des hommes d'art. Ils ne doivent pas avoir plus de trois ans de date au moment de l'adjudication. Il y est fait mention de la manière dont les soumissionnaires ont rempli leurs engagements, soit envers l'administration, soit envers les tiers, soit envers les ouvriers dans les travaux qu'ils ont exécutés, surveillés ou suivis. Ces travaux doivent avoir été faits dans les dix dernières années.

Bij een voor mij liggend frausich bestek, uitgaande van het Ministerie van Onderwijs, worden twee certificaten geeischt, niet van willekeurige deskundigen doch „délivrés par des architectes en chef ou des ingénieurs en chef de l'Etat ou de la ville de Paris et indiquant la nature et le chiffre des travaux exécutés par lui. Ces certificats ne pourront avoir plus d'une année de date. Zoodoende verkrijgt dit bewijs — en terecht — eene meer waardige beteekenis.

een staat wordt opgemaakt van de in den omslag aanwezige stukken. Nadat zich vervolgens de gegadigden verwijderd hebben, stelt de prefect, den prefectoralen raad en den hoofdingenieur gehoord, de lijst vast van hen, die tot de mededinging worden toegelaten. Onmiddellijk daarna wordt de zitting wederom openbaar, en na afkondiging dier lijst, de inschrijvingsbiljetten van hen die geweerd zijn, ongeopend ter zijde gelegd en slechts het zegel der overige biljetten verbroken. Vervolgens wordt het werk aan den laagsten inschrijver toegewezen. — Ofschoon de prefect bij zijne beoordeeling wie al dan niet uitgesloten zal worden, in geen deele door de meerdere of mindere deugdelijkheid van het bewijs van bekwaamheid is gebonden, zoo kan de afgewezen aannemer zich en anderen ten minste diets maken, dat er enkel aan dit papier iets haperde, en dat hieraan alleen — geenszins aan volslagen ongeschiktheid — de niet-toelating te wijten is. Fransche hoofscheid derhalve.

Doch op welke wijze dan ook uitgewerkt, het beginsel om vóór de opening der inschrijvingsbiljetten te bepalen wie al dan niet tot de mededinging wordt toegelaten, is het eenig juiste. Niet slechts waar gelijk in Frankrijk het werk onvoorwaardelijk aan den laagsten inschrijver wordt toegekend, of, gelijk in Pruisen de keuze zich tot de laagste drie inschrijvers bepaalt, ook daar waar de werkgever zich de algeheele vrijheid voorbehoudt, is die voorafgaande zuivering raadzaam, wijl zij den wedstrijd een ernstiger karakter geeft en tevens . . . den uitbesteder tegen struikelen behoedt. Te dikwerf toch blijkt het argument van „den laagsten” inschrijver even verblindend te zijn, als Harpagon’s berucht „*sans dot!*” en ontleent menig aannemer aan zijn laag bod eene geschiktheid, welke niemand hem voor de opening der biljetten hadde toegedacht!

Niet moeielijk zal het vallen om met behulp der verschillende hierboven medegedeelde gegevens eene voor ons land doelmatige regeling te treffen betreffende het gestreng, doch rechtvaardig weren van ongeschikte en onwaardige aannemers. En deze regeling is niet minder wegens de onmiddellijke, dan wegens de middellijke gevolgen hoogst gewenscht. Niets toch zal een zoo heilzamen invloed uitoefenen op de uitvoering der werken, op het gehalte der leveringen, — en, wat niet het minst zwaar weegt — op de verhouding tusschen aannemers en toezichthebbenden, dan de zekerheid dat bij onvoldoend werk, te dragen gang der werkzaamheden, of bij poging tot bedrog, een gestrenge doch billijke

straf den schuldige staat te wachten. Beter dan hooge boeten bij niet-tijdige oplevering, zal vrees voor uitsluiting bij latere aanbestedingen, tot spoed aanmanen, meer dan het telkenreize afkeuren der bouwstoffen, pogingen tot bedrog voorkomen, en dien hatelijken politie-dienst overbodig maken, welke alle goede aannemers verbittert, de toezichthebbenden tot dienders verlaagt, doch die niet gemist kan worden, zoolang de bureaucratie elken aannemer telkens weder in genade aanneemt, hoe veelvuldig en gegrond de klachten ook zijn door de technici tegen hem ingebracht.

Doch zijn voorschriften betreffende het buitensluiten der onwaardigen vóór de aanbesteding zonder al te groote inspanning uit te vinden, meer hoofdbrekens eischt de beantwoording der vraag: wie met het toepassen dier voorschriften te belasten? Want uit ter aard zijn dergelijke regels een weinig onbepaald, en is veel aan het oordeel van hen, die ze toepassen moeten, over te laten.

En dat het hier werkelijk grootendeels eene personenkwestie betreft, bewijst de tegenwoordige toestand. Ook thans bezit men de macht om onwaardigen te weren (*), doch mist de kracht, of juister gezegd, er bestaan verscheidene krachten, die in tegengestelde richting werkende, elkander opheffen. De eensgezindheid ontbreekt, en dientengevolge is men machteloos. Hoe haar tot stand te brengen? Door de hemelhooge muur af te breken, welke het ministerie meer van het uitvoerend personeel vervreemdt, dan de Oceaan moederland en koloniën, en het administratief element innig met het technisch element te vermengen. En dit kan niet beter geschieden dan door eenen Raad in te stellen, die den Minister in alle zaken betreffende de aanbesteding van werken voorlicht, en waarin techniek en administratie beide vertegenwoordigd zijn.

Mits deze Raad, welke in de eerste plaats omtrent de wering en toelating van aannemers voordrachten doet, doch wien — gelijk wij later zien zullen — nog andere gewichtige bezigheden

(*) In dit opzicht bevat zelfs onze A. V. eene bepaling, welke met het oog op de algeheele vrijheid welke de Minister zich blijkens § 436 betreffende de gunning voorbehoudt, ten eenenmale overbodig is, en dan ook nimmer wordt toegepast: (§ 439) „De besteder is bevoegd een gegadigde als aannemer of borg te weren, wanneer hij vermeent daartoe genoegzame aanleiding te hebben, zonder gehoudenheid om zoodanigen aannemer of borg daarvan de redenen op te geven. De geweerde aannemer of borg heeft binnen drie dagen na de besteding beroep op den Minister. (De „besteder” is in de meeste gevallen de Commissaris des Konings in eenige provincie). De bepaling komt reeds in de A. V. van 1860 voor.

wachten, slechts niet besta uit een vast personeel zonder andere bezigheden! Integendeel, beurtelings dienen alle hogere ambtenaren er zitting in te nemen, opdat een iegelijk afwisselend raadgever en raadvolger zij; want niets verstompt zoozeer het juiste oordeel, dan nimmer in eigen persoon de gevolgen zijner... wijsheid te ondervinden (*).

IV.

Is eenmaal het geboefte buitengesloten en bevindt men zich daar binnen te midden van „goed volk”, dan kunnen de wapens onbekommerd afgelegd worden, te eerder wijl alle krijgstoerusting geld kosten en ten slotte uit de schatkist worden betaald. Wel verre dan ook van met de Amsterdamsche Kamer van Koophandel van elken aannemer twee borgen te eischen, *die instaan voor het werk*, en daarenboven een zakelijken borgtocht van tien percent der aannemingspenningen, is het wenschelijk de borgstelling zoo min mogelijk bezwarend te maken, wijl een groote zakelijke borgtocht de mededinging zonder noodzaak beperkt, en tevens den aannemer de schade is te vergoeden welke deze lijdt, door een gedeelte van zijn bedrijfskapitaal vast te moeten leggen (†).

(*) De reeds besproken Commissie welke de lijst samenstelt van hen die bij de aanbesteding van werken *du service des bâtimens civils* mogen mededingen, bestaat blijkens het tweede artikel van het aangehaalde *arrêté* uit: den secretaris-generaal van het ministerie van openbare werken (voorzitter), den directeur der landsgebouwen (plaatsvervangend voorzitter), een afgevaardigde van de rechtbank van koophandel, een van de bank van Frankrijk, een van de prefectuur van politie, een van de prefectuur der Seine, een inspecteur of hoofdingenieur der bruggen en wegen, een inspecteur of architect der landsgebouwen en twee hoofd-controleurs, toegevoegd aan de directie der landsgebouwen, als secretarissen met raadgevende stem. Deze Commissie moge eenige zonderlinge elementen bevatten, het hoofd-denkbild is juist.

In Duitschland wenschen sommigen de beslissing omtrent de toelating tot de mededinging niet aan de Staatsambtenaren over te laten, doch aan de Kamers van Koophandel of aan de hoofdliden der gilden of vakvereenigingen, enz. op te dragen. In Wurtemberg, Beieren en Hannover (zie het reeds genoemde werk van Dr. Huber, bladz. 157) vraagt de militaire autoriteit, waar het sommige leveranties betreft, van de Kamers van Koophandel eene opgave der geschikte fabrikanten. Dat trouwens bij het aanbesteden van leverantien anders gehandeld kan worden dan bij het aanbesteden van werken, spreekt van zelf, ofschoon dit verschil wel eens uit het oog wordt verloren.

(†) Wie betwijfelen mocht dat bezwarende voorwaarden ten slotte op de beurs van den consument (hier den Staat als werkgever) terecht komen, wordt verwezen

In dit opzicht zijn onze A. V., (volgens welke geenerlei kapitaal is vast te leggen, en enkel persoonlijke borgstelling gevorderd wordt), *schijnbaar* voortreffelijk. Doch in werkelijkheid handelt men hier te lande hoogst onredelijk. Want die borgen zijn niet voor een bepaalde geldsom aansprakelijk, doch voor de *uitvoering van het werk* (*); zij zijn derhalve geenszins in staat hunne verplichtingen te beramen, wijl deze niet van het bestek zelf afhangen, doch enkel en alleen van de wijze waarop de aannemer dat bestek zal uitvoeren. De Nederlandsche borgen, die den aannemer niet tijdens de uitvoering kunnen contrôleren, noch hem dwingen overeenkomstig hunne belangen te handelen, doen een sprong in 't wilde, en de uitkomst bewijst maar al te dikwijls welk een gevaarlijke verplichting zij op zich namen. Want wel verre dat de ingenieur hun ter wille den slechten aannemer bij tijds het werk ontneeft, meet hij dezen de uiterste maat zijner lankmoedigheid toe, wijl hij weet dat die borgen ten alle tijde moeten inspringen, en het werk derhalve nimmer schade lijden kan.

Een dergelijk dobbel-contract tusschen aannemer en borgen mag geen Staat uitlokken, en terecht wordt dan ook in Frankrijk en in Pruisen in den regel enkel eene beperkte, *geldelijke* zekerheid gevorderd. Meer mogen ook wij niet eischen, en zelfs is het zaak in navolging van hetgeen in die landen geschiedt, dien geldelijken borgtocht zoo laag mogelijk te stellen.

Blijkens de *Cl. et Cond. génér.* (welke geen persoonlijke borgtocht kennen) wordt door den franschen aannemer gemeenlijk 3 pCt. der aannemingspenningen gestort (†), terwijl in Pruisen, de

naar hetgeen de ervaren meelhandelaar S. J. Grootjan onlangs op de Vergadering van de Nederlandsche bakkersbond betreffende den invloed der accijnsen op den prijs van het brood mededeelde. (Zie o. a. de Amsterdammer van 12 Aug.)

(*) A. V. § 455: De borgen zijn gezamenlijk en elk in het bijzonder gehouden al de verplichtingen van den aannemer te vervullen enz.

(†) *Cl. et Cond.* art. 3. — Deze som behoeft niet vóór de aanbesteding gestort te worden, want blijkens art. 1 is bij het inschrijvingsbiljet te voegen „un acte régulier de cautionnement, ou du moins un engagement en bonne et due forme de fournir le cautionnement; l'engagement doit être réalisé dans les huit jours de l'adjudication.” De navolgende, in art. 3 voorkomende bepaling maakt de verplichte storting minder bezwarend: Le cautionnement reste affecté à la garantie des engagements contractés par l'adjudicataire, jusqu'à la liquidation définitive des travaux. Toutefois le ministre peut dans le cours de l'entreprise autoriser la restitution de tout ou partie du cautionnement.

Bij andere takken van dienst wordt echter in Frankrijk veelvuldig van *alle* gedigden eene voorloopige storting (dépôt) geeischt. Dit was bijv. het geval bij de

Allgem. Bestimm. den aannemer vrijlaten òf 5 pCt. van de aannemingssom te storten (in geld of in geldswaardige papieren) òf wel personen aan te wijzen, die zich voor dat bedrag aansprakelijk stellen (*).

Het Pruisische voorschrift is voor den Staat — evenals voor den aannemer — het voordeeligst. Wordt het hier te lande ingevoerd, dan zal de aannemer in den regel persoonlijke borgen stellen, want dan behoeft hij geenerlei kapitaal vast te leggen. De Staat heeft dan eveneens geenerlei winstderving te vergoeden, en bezit trouwens tijdens de uitvoering toch steeds eenige zake-lijke zekerheid, wijl de betalingstermijnen zoodanig geregeld zijn, dat de aannemer — tot den eindtermijn toe — nimmer het volle bedrag van het verwerkte of geleverde ontvangt.

Doch het is niet voldoende de producenten en het klein-kapitaal door de aangegeven middelen den weg naar het aanbestedings-lokaal te effenen, zoolang er onzekerheid blijft bestaan omtrent de verplichtingen, welke uit de gunning zullen voortvloeien. En hiertoe is het niet slechts noodig den aannemer voor de gevolgen van onvoorziene natuurverschijnselen of onvoorziene tijdsomstandig-

reeds medegedeelde aanbesteding ten behoeve van een krankzinnigengesticht. Het dépôt bedroeg bij elk perceel ongeveer een percent der raming; de definitieve waarborgsom 5 pCt. Bij eene voor mij liggende aanbesteding, uitgaande van het ministerie van onderwijs, wordt eene voorloopige storting geeischt, welke even groot is als de latere definitieve, nl. 5 pCt. Hoewel in aanmerking te nemen is dat in dergelijk groot land, de uitbesteder de gegoedheid van alle gegadigden minder voldoende kan beoordeelen dan in een klein land, waar een ieder een iegelijk kent, zoo is toch ook daar de voorloopige storting af te keuren, wijl zij strijdt tegen het beginsel van geen andere dan geschikte personen tot de mededinging toe te laten. Soliditeit wordt trouwens nimmer door de waarborgsom bewezen, nu — gelijk de ondervinding leert — vele hypotheek-instellingen den aannemers al te gemakkelijk gelden verschaffen, daar zij zich voor schaden kunnen hoeden door het in ontvangst nemen der betalingstukken.

(*) *Allg. Bestimm.* IV. § 2. — Ook deze eischen evenmin als de *Cl. et Cond.* eene aan de inschrijving voorafgaande borgstelling; het wordt integendeel uitdrukkelijk verboden deze te vorderen: Die Zulassung zu dem Ausschreibungsverfahren ist von einer vorgängigen Sicherheitsstellung nicht abhängig zu machen, dagegen kann in den hierzu geeigneten Fällen vor der Ertheilung des Zuschlags die ungesäumte Sicherheitsstellung verlangt werden.“ Bij aanbestedingen van kleinen omvang is de borgtocht in 't geheel niet noodig, of wordt zeer vergemakkelijkt. Dezelfde paragraaf zegt nl.: Wenn die Vertragssumme 1000 Mark nicht erreicht, oder die zu hinterlegende Caution den Betrag von 50 Mark nicht erreichen würde, so kann auf Sicherheitsstellung neberhaupt verzichtet werden. Cautionen bis zu 300 Mark können durch Einbehaltung von den Abschlagszahlungen eingezogen werden.

heden te vrijwaren (*), hem geenerlei taak op te leggen, welker meerdere of mindere belangrijkheid eerst tijdens de uitvoering kan blijken (†), ook geenerlei dwaling of wijfeling der Directie moet hem ooit kunnen benadeelen.

Of bij het bestek al dan niet eene begroting is te voegen, valt niet moeielijk te beslissen voor wie bovenstaande beginselen als de juiste erkent. Zoo desnietteenstaande de deskundigen het doelmatige dier toevoeging verschillend beoordeelen (gelijk het adres der Amsterdamsche Kamer van Koophandel aangeeft), is zulks dan niet wijl over 't hoofd wordt gezien, dat de begroting in twee deelen is te splitsen: een staat der te verwerken en te leveren hoeveelheden, en een staat van eenheidsprijzen? Beide onderdeelen toch eischen overeenkomstig hunnen aard en strekking eene geheel verschillende behandeling, en door dit te vergeten heeft men zich in vele moeielijkheden gewikkeld, welke èn werkgever èn aannemer duur te staan komen.

(*) Terecht bepaalt dan ook art. 33 der *Cl. et Cond.*, dat indien tijdens de uitvoering de prijzen dusdanig stijgen dat de nog te maken werken dientengevolge een zesde dunder zullen worden, dan waarop zij oorspronkelijk geraamd waren, de aannemer ontbinding van het contract kan eischen; terwijl volgens art. 34 dit contract van zelf is ontbonden, zoodra de Directie algeheele staking der werkzaamheden gelast. Beveelt de Directie een uitstel van één jaar, dan kan de aannemer — hetzij met de werken al dan niet een aanvang is gemaakt — ontbinding van het contract, benevens schadevergoeding eischen. In de *Allg. Bestimm.* wordt een gelijklopende bepaling aangetroffen, slechts is daar — en te recht — de termijn van één jaar tot zes maanden ingekort.

Dat ook hier te lande eene bepaling als die van art. 33 niet overbodig is, bewijzen de adressen der fourage-aannemers P. J. Adrian, e. a. der Tweede Kamer aangeboden. (Handel. 1871—72) naar aanleiding van hunne verliezen geleden door het stijgen der prijzen ten gevolge van den Fransch-Duitschen oorlog.

(†) Om deze reden bepaalt art. 17 der *Cl. et Cond.* dat de „watermaling“ niet voor rekening van den aannemer is, die slechts verplicht wordt tegen betaling daartoe werktuigen en werklieden beschikbaar te stellen. Gelyke bepaling treft men aan in de belangrijke *„Specielle Bedingungen für die Ausführung von Erdarbeiten und für deren Abrechnung van de Kön. Eisenbahn-Direction, Köln. (rechtsrheinische) § 5:* Slechts zoo lang als met *uithoozen* kan volstaan worden, is de verwijdering van het water voor rekening van den aannemer. Zijn krachtiger middelen noodig, dan worden deze door de Directie geleverd, die dan tevens voor de bediening en het onderhoud zorgt, doch zich terzelfder tijd voor onnoodige uitgaven vrijwaart door voor te schrijven dat alsdan de funderingssleuven slechts bij gedeelten mogen ontgraven worden, terwijl de aannemer daarenboven desgevorderd dag en nacht moet doorwerken en een zoo groot mogelijk aantal metselaars en arbeiders in dienst moet stellen. Blijken de werkkrachten onvoldoende, dan worden die ten zijnen koste vermeerderd.

In de eerste plaats de aandacht op den staat der hoeveelheden vestigend, zoo is rekening te houden met de ervaring dat zelfs wanneer de tijd niet ontbreekt om vóór de aanbesteding alle details volledig vast te stellen, het uitgevoerde toch ten slotte in meerdere of mindere mate van het ontwerp zal afwijken. Derhalve kan een vóór de aanbesteding opgemaakte staat van hoeveelheden nimmer iets anders zijn dan een voorloopige opgaaf, waarnaar zich de betaling geenszins mag regelen. Zij kan slechts dienen om den belanghebbenden een zoo juist mogelijk denkbeeld van den omvang der werken en leveringen te geven, en wijl de aannemers niet minder dan Directie of Minister belanghebbenden zijn, is ook aan hen die opgave te verstrekken. Doch niet als bloote kennisgeving, want welken waarborg heeft dan de aannemer, dat de berekening met voldoende zorg is geschied? Het middel ware erger dan de kwaal, wijl men zodoende de waakzaamheid van den aannemer verschalkt (*). Neen, de staat der hoeveelheden mag geen andere beteekenis hebben dan hem en in Frankrijk, en in Pruisen en — in later tijd — ook bij de genie hier te lande wordt toegekend: hij wijze in verband met eene besteksvoorwaarde (of wel in verband met eenig artikel der A. V.) het maximum en het minimum aan der verschillende leveringen en werken, welke de aannemer tegen betaling der eenheidsprijzen moet uitvoeren, zonder eene afzonderlijke schadevergoeding voor meer of minder werk te kunnen eischen (†)

(*) Men denke bijv. aan de reeds aangehaalde adressen betreffende het fort in den Bylmer-polder.

(†) Zeer duidelijk wordt dit o.a. in het *cahier des charges générales* van de fransche landsgebouwen uiteengezet. Ook art. 38 der *Cl. et Cond.* verklaart: *les comptes sont établis d'après les quantités d'ouvrages réellement effectuées, suivant les dimensions et les poids constatés par des métrés définitifs et des pesages faits en cours ou en fin d'exécution.* Doch deze aldus gemeten hoeveelheden mogen slechts binnen bepaalde grenzen afwijken van de oorspronkelijke raming (blijkens art. 30 en 31, waarover later). — Het is hier wellicht de plaats een oogenblik stil te staan bij de wijze waarop de aanbesteding der fransche waterstaatswerken ter kennisse van de gegadigden wordt gebracht. Op het bureau van den ingenieur liggen ter lezing: eene omschrijving van het werk of bestek (*devis*), een staat van hoeveelheden (*avant-métré*), een lijst van eenheidsprijzen (*bordereau des prix*) bestaande uit twee deelen, waarvan het eene de analyse van die prijzen bevat (*renseignements*) en den aannemer in staat stelt na te gaan hoe de Directie tot hare eenheidsprijzen is gekomen, terwijl het andere gedeelte, de eigenlijke *bordereau*, die prijzen nogmaals, doch zonder eenige uitlegging samenvat. Slechts dit tweede deel is bij de afrekening van kracht. Wijders is bij de stukken nog een met

Een geheel ander karakter draagt de staat der eenheidsprijzen. Hier zijn geene grenzen aan te geven, hier is niet van meer of minder sprake; integendeel zijn de cijfers welke in dezen staat voorkomen, volstrekt bindend bij de afbetaling. Met nog meer zorg zijn zij derhalve vast te stellen, dan die welke in den staat der hoeveelheden worden medegedeeld, doch helaas! wie eenigermate met de praktijk vertrouwd is, weet niet dat juist die eenheidsprijzen de zwakke punten onzer bestekken zijn? — Niet overbodig is het dan ook om na te gaan hoe die eenheidsprijzen zijn vast te stellen.

In den regel kan men bij elk bestek de te leveren en te verwerken stoffen in twee rubrieken onderscheiden: Sommige stoffen zijn in massa's aan te voeren of te verzetten, van andere worden daarentegen slechts kleine hoeveelheden gevraagd. Terwijl een klein verschil in prijs, per eenheid, der eerstgenoemde stoffen de totale bestedingssom aanmerkelijk doet rijzen of dalen, hebben schommelingen in den prijs der hoeveelheden van de laatste rubriek geen beteekenden invloed; derhalve zijn de eenheidsprijzen van de stoffen der eerste rubriek met de meest mogelijke scherpte te bepalen, terwijl eenige afwijking van de waarheid bij die der laatste rubriek weinig ter zake doet.

Hieruit volgt dat slechts wie over alle gegevens beschikt, welke de kosten der stoffen van de eerste rubriek doen kennen, de desbetreffende eenheidsprijzen moet invullen. Niet aan den technicus is derhalve die taak over te laten, zij valle den gegadigde ten deel, want deze alléén weet in hoeverre locale of individueele omstandigheden hem in staat stellen die groote massa's goedkoop te leveren of te verwerken dan eenig ander. En deze taak zal hem niet zwaar vallen, wijl die eerste rubriek bij elk bestek in den regel slechts weinige onderdeelen bevat.

behulp van den staat van hoeveelheden en de prijslijst opgemaakte begrooting (*détail estimatif*) gevoegd.

Meermalen wordt noch bestek, noch begrooting, maar enkel de prijslijst gedrukt. Dit was o. a. het geval bij de aanbesteding van het bouwen van eenen vleugel aan het *Conservatoire des arts et métiers* in den voorzomer van 1886, een werk dat op 600,000 francs werd geraamd! De reden hiervan is te zoeken in het feit dat de aannemer weet, dat de betaling niet volgens de raming, doch volgens de *uitvoering* geschiedt, en dus zoo de eenheidsprijzen slechts juist zijn (en wij zullen straks zien op welke wijze hiervoor wordt gezorgd), door hem geenerlei gevaar wordt geloopt. Hij vergenoegt zich met even de begrooting in te zien en neemt er zelfs geen afschrift van, ofschoon dit veroorloofd is. — Ook volgens de bijlagen der *Allg. Bestimm.* mag de betaling niet volgens de raming, doch moet zij volgens de *uitvoering* plaats vinden (II, § 2).

Meestal zal men daarentegen in de tweede rubriek eene zoo groote verscheidenheid van leveringen en werken aantreffen, dat hier de tusschenkomst van den gegadigde minder raadzaam is, terwijl dan ook, welbeschouwd, zijn geldelijk belang bij deze eenheidsprijzen minder is betrokken. Deze zijn derhalve door de Directie in te vullen, ja, zelfs is het niet noodig hen voor elk bestek op nieuw te berekenen. Integendeel verdient het de voorkeur elk jaar een voor ons geheele land geldend algemeen tarief van eenheidsprijzen vast te stellen, met dit voorbehoud: dat in aanmerking nemende de locale omstandigheden, sommige afdeelingen van het tarief voor verschillende onderdeelen van ons land percentisch te verhoogen of te verlagen zijn. — Met het ontwerpen en herzien van dit tarief is de reeds genoemde Raad in zake de aanbesteding van 's Rijks werken te belasten, welk lichaam bij erkende deskundigen in de verschillende takken van nijverheid inlichtingen kan inwinnen, en — voor zooverre de locale wijzigingen van het tarief betreft — bijv. met de {verschillende Kamers van Koophandel in overleg hebbe te treden (*).

(*) Ook bij onze genie is een dergelijk algemeen tarief in gebruik, dat voor elke localiteit naar behoefte gewijzigd is. In het Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs, 1855—56, is dat tarief der genie voor 35 steden opgenomen. In veertien afdeelingen bevat het ongeveer drie duizend eenheidsprijzen. Neemt men in aanmerking dat de gebouwen der genie van betrekkelijk eenvoudigen aard zijn, dan is dit cijfer eerbiedwaardig, doch hoe onbeduidend is het in vergelijking met nitheemsche prijslijsten! De *Série de prix* betreffende het aardwerk en metselwerk van de fransche landsgebouwen bevat alléén reeds meer dan drie duizend nummers, en even groot is de *série de prix* betreffende de ijzerkramerijen (*serrurerie*). Die betreffende de balklagen en kagebindten (*charpente*) bevat slechts duizend nummers, doch niet minder dan een honderdtal zijn aan den aankoop en de huur van hout voor steigerwerken gewijd! — Niet minder uitgebreid is de prijslijst der stad Parijs, welke uit tien afdeelingen bestaat, en 's jaarlijks vastgesteld wordt door eenige deskundige ambtenaren in overleg met de verschillende syndicaatskamers. Op deze *séries de prix* heeft een *dictionnaire du mètre* van *Masselin* betrekking welke hun, die dit onderwerp wenschen te bestudeeren, zeer is aan te raden. (Uitgave van André, Daly et fils, *rue des écoles, Paris*, bij wie ook de Serien van de stad Parijs, te samen (30 francs) of afzonderlijk, verkrijgbaar zijn.)

En zelfs deze uitvoerige prijslijsten schijnen nog niet iedereen naar den zin te zijn. De *Société Centrale des Architectes* heeft bijv. eene *série* in twaalf afdeelingen uitgegeven, en de syndicaatskamer der *«Entrepreneurs de treillages»* heeft zelfs een afzonderlijke prijslijst samengesteld betreffende de werken in huu vak voorkomende — Ook in Duitschland zijn dergelijke prijslijsten in zwang. Voor mij ligt bijv. de *Wiener Bauathgeber* van *Junk*, welke ruim zeshonderd bladzijden aan de analyse van eenheidsprijzen wijdt. Met behulp van al deze gegevens kan het niet moeielijk vallen eene voor Nederland bruikbare prijslijst samen te stellen.

Niet beter dan door eenig eenvoudig, aan de praktijk ontleend voorbeeld kan duidelijk gemaakt worden hoe een op de voorgaande grondslagen rustend bestek met begrooting er uit ziet. Voor mij liggen de papieren welke aan de gegadigden voor het maken van een gedeelte aardebaan van den locaalspoorweg Altenburg—Au in het voorjaar van 1886 werden uitgereikt; een werk staande onder het beheer van het *Kön. Eisenbahn-Directions-bezirk Köln (rechtsrheinische)* en waarbij ruim 94,000 M³ aarde en rots waren te verzetten. — Te vergeefs zal men onder die papieren zoeken naar eene uitvoerige beschrijving van de ligging van den spoorweg, van de hellingen en bochten der baan, waaraan in het Nederlandsch bestek gewoonlijk zoovele bladzijden gewijd worden, als om des te beter het volslagen ontbreken van voor den gegadigde werkelijk onontheerlijke gegevens te verbergen. Evenmin zijn er sierlijke of talrijke platen aan toegevoegd, gelijk hier te lande de gewoonte is, doch die onnoodig de uitgifte van het bestek vertraagt en de aanbestedingskosten verhoogt (*). De gegadigde ontvangt slechts een ruw uitgevoerd, schetsmatig lengte-profiel; de uitvoerige teekeningen kan hij, zoo 't hem lust, op het bureau van den ingenieur inzien. Doch waarom zoude hij zich die moeite geven, wijl bij de besteksvoorwaarden gevoegd is een volledige *staat der te verzetten grondmassa's en der afstanden waarover deze vervoerd moeten worden?* In dezen staat — welke gelijk men straks zal gewaar worden, de dubbele rol van begrooting en van inschrijvingsbillet vervult — zijn de te vergraven hoeveelheden grond zoodanig gegroepeerd als blijktens het lengteprofiel door den aard der grondsoorten en de terreingolven wordt geboden. — Van de begrooting der elf deelen van verschillende afmeting waarin aldus het 4 kilometer lange baanvak is verdeeld, wordt hetgeen op de eerste twee afdeelingen betrekking heeft, hier overgenomen (†):

(*) Dit geld zoude veel nuttiger kunnen worden aangewend tot het uitgeven van een uitvoerig album van alle in Nederland tot stand gebrachte werken, in den trant als eenige jaren geleden door den Inspecteur van den Waterstaat J. F. W. Courad werd ontworpen.

(†) De formulieren in de derde kolom welke in het oorspronkelijke zeer lang waren, zijn hier aanmerkelijk ingekort. In het geheel komen in den Staat 46 transport-afstanden voor, en 11 te vergraven massa's.

Volg-nummer.	Hoeveel-heden.	OMSCHRIJVING DER WERKEN.	Eenheids-prijs (in woorden in te vullen).	Totaal bedrag	
				Mark.	Pg.
1	3456	M ³ grond (aarde en gesteente van allerlei soort) te vergraven of zoo noodig te doen springen tusschen de hectometer-palen 1,10 en 7; met de schop te verwerken of wel in de vervoermiddelen te laden en te verwerken tusschen de hectometer-palen 1,10 en 5,16 alsmede tusschen de hectometer-palen 6,10 en 7. per kubiek meter			
2	42	Van de hierboven genoemde hoeveelheid zijn volgens tariefsprijzen te vervoeren: M ³ over 10 M. afstand; per kubiek meter	9,0 Pfg	3	78
	107	" " 20 " " " " "	12,6 "	13	48
	298	" " 20 " " " " "	12,6 "	37	55
	1402	" " 60 " " " " "	20,8 "	291	62
	1145	" " 70 " " " " "	22,1 "	253	05
	173	" " 5 " " " " "	7,0 "	12	11
3	17806	M ³ grond als boven tusschen de hectometer-palen 7 en 11 te vergraven, enz. en te verwerken tusschen de hectometer-palen 7 en 8,75, alsmede tusschen de hectometer-palen 11 en 12,25. per kubiek meter			
4	8434	Van de hierboven genoemde hoeveelheid zijn volgens tariefsprijzen te vervoeren: M ³ over 150 M. afstand; per kubiek meter	30,4 Pfg	2563	94
	4870	" " 620 " " " " "	44,1 "	2147	67
	4441	" " 150 " " " " "	30,4 "	1350	06

In dezen staat zijn, gelijk men ziet, noch de eenheidsprijzen noch de totaal-bedragen van het grondverzet ingevuld. Zulks wordt den gegadigde overgelaten, wijl deze beter dan de Directie kan beoordeelen welken prijs hij daarvoor moet vorderen. Daarentegen is deze Directie, die zoovele spoorwegen exploiteert, uit ter aard volkomen competent waar het de transportkosten betreft, en heeft zij dan ook bij dit bestek een algemeen tarief gevoegd voor het vervoer op verschillende afstanden, (de klimming en daling als afstand gerekend) waaraan zij de in bovenstaanden staat door haar ingevulde transportprijzen ontleent.

De gegadigde telt ten slotte alle cijfers der laatste kolom te zamen en het totaal der gedeeltelijk door hem zelf, gedeeltelijk door de Directie ingevulde bedragen, geeft aan voor welke som hij het werk wenscht uit te voeren. De staat zelf dient den aannemer tot inschrijvingsbiljet: onderaan herhaalt hij het totaal-bedrag in woorden en bekrachtigt zijn voornemen met zijne handteekening.

Terecht heeft zich bij deze besteding de werkgever het recht voorbehouden van eene keuze tusschen de laagste drie inschrijvers.

Want hoe uitmuntend kan hij de eindkeuze rechtvaardigen! Met de door de gegadigden zelf ingevulde begrotingen gewapend, kan hij hunne gedachtengang op den voet volgen en zich vergewissen in hoeverre het aanbod van den eenen de voorkeur verdient boven dat der beide andere lage inschrijvers. (*)

En voor hoevele moeilijkheden en teleurstelling blijven niet en Directie, en aannemer gespaard door diens eigenhandig invullen der belangrijkste eenheidsprijzen! Dikwerf toch komt hier te lande eenig aannemer tijdens de uitvoering zijn nood klagen over de hooge eischen, waarop hij — aldus verklaart hij plechtig — bij het samenstellen zijner begroting niet had gerekend. Alsdan verkeert de Directie in tweestrijd. Zij wil noch den aannemer, noch het werk schade doen lijden. En hoe daarenboven te beslissen of de aannemer te goeder trouw klaagt? Waar de aannemer echter bij de inschrijving zijne eenheidsprijzen heeft moeten mededeelen, is deze tweestrijd, deze twijfel onbestaanbaar. Immers vóór de gunning heeft de Directie uit deze cijfers kunnen afleiden in hoeverre de gegadigden met de eischen der uitvoering rekening wisten te houden, zoodat zij bij de eindkeuze hem voorbij kon gaan, wiens opvatting blijkbaar onjuist was. (†)

En hoe weinig behoeven aannemer en ingenieur de afrekening

(*) Terecht bepalen de *Allg. Bestimm.* dat indien eenig aanbod in verhouding tot het werk te laag schijnt, het aanbod ongeldig wordt verklaard, tenzij de gegadigde het behoorlijk kan rechtvaardigen.

(†) Ook hierbij is overdrijving af te keuren. Bij een voor mij liggend Duitsch bestek betreffende den bouw van een bureel met woning voor hoogere spoorweg-beambten, moet de aannemer niet minder dan 94 eenheidsprijzen invullen! Juist ten einde een dergelijke dwaasheid te voorkomen, acht ik het invoeren van een algemeen tarief voor de werken en leveringen van kleinen omvang noodig. Splitst men de groote bouwwerken behoorlijk in homogeene perceelen, dan zal de aannemer van eenig perceel al zelden meer dan een tiental eenheidsprijzen behoeven in te vullen. — Op welke wijze het Algemeen Tarief met de besteksvoorwaarden in verband is te brengen, zal afhangen van de meerdere of mindere belangrijkheid der leveringen en werken, die volgens dat Tarief verrekend zullen worden. Zie hier hoe men in Frankrijk te werk gaat, waar in den regel uitsluitend volgens de prijslijsten (*séries de prix*) wordt aanbesteed. De gegadigden schrijven voor geen totaal-sommen in, doch geven enkel op voor welk rabat op de tariefsprijzen zij de in die serie voorkomende werken en leveringen willen uitvoeren. Elke serie bevat in den regel slechts werken en leveringen van een zelfde soort (de eene bevat bijv. metselwerk, de andere timmerwerk, enz.) Doch niet steeds is dit het geval; een voor mij liggend tarief van een waterstaatswerk bijv. (verbetering van de Seine, *dérivation éclusée*) bevat 511 eenheidsprijzen van uiteenloopenden aard.

Ook hier te lande wordt door de genie somwijlen uitsluitend volgens het locaal-

te schuwen, nu geenerlei onbillijkheid begaan kan worden door het toepassen van wederzijds goedbevonden eenheidsprijzen! Mits slechts — en deze restrictie is gewichtig — binnen niet al te wijde grenzen de aanvankelijk geraamde hoeveelheden, tegen die eenheidsprijzen vermeerderd of verminderd worden! Want geenerlei eenheidsprijs is absoluut billijk; hij is dit slechts in verband met den omvang der werken of de hoeveelheid der leveringen; en zoo deze eene aanzienlijke wijziging ondergaat, kan een billijke eenheidsprijs hoogst onbillijk worden.

Dit is bijv. in onze Nederlandsche A.V. over het hoofd gezien, want § 445 geeft der Directie niet slechts het recht om 20 pCt. van het totale bedrag der aannemingssom meer of minder te doen verwerken, maar laat haar volkomen vrij om de verschillende leveringen en werken naar het tarief met elkander te verwisselen. — Veel billijker is deze zaak bij het onderhavige Duitsche werk geregeld. Gelijk reeds werd medegedeeld, wordt aldaar bij de betaling uitsluitend gelet op hetgeen bij de uitvoering noodzakelijk en doelmatig is gebleken. Het *werkelijk* grondverzet in elk der vakken wordt alsdan *volgens den dat vak betreffende*, door den aannemer zelf ingevulden eenheidsprijs vergoed, terwijl de *werkelijke* afstanden van vervoer, van klimming en daling, volgens het algemeen tarief der Directie in rekening worden gebracht. Daarenboven is de aannemer niet verplicht om zonder schadeloosstelling, volgens die eenheidsprijzen in elk vak meer dan 20 pCt. boven de voor dat vak geraamde hoeveelheid te verzetten, en eveneens heeft hij recht op eene afzonderlijke vergoeding, zoodra in eenig vak de te verzetten hoeveelheid meer dan 20 pCt. beneden de raming voor dat vak blijft. (*)

tarief aanbesteed en deelen de gegadigden mede voor hoeveel procenten boven of beneden dat tarief zij de werken wenschen uit te voeren.

Het door den aannemer doen invullen van eenheidsprijzen werd bij een enkel bestek hier te lande voorgeschreven, nl. bij de levering van blanwen hardsteen voor het Rijksmuseum (no. 43, dienst 1877—79). Dit bestek verdient zeer de aandacht, wijl het ook wat de steenlijst en de daarop betrekking hebbende schets-teekeningen aangaat, eene Duitsche tint heeft.

(*) Om het verschil tusschen de bepaling onzer A. V. en die van het Duitsche bestek duidelijk te maken, diene het volgende: Grof weg gerekend zoude men met onze A. V. in de hand den aannemer van die aardebaan kunnen noodzaken om zonder schadevergoeding in het eerste gedeelte (waar hij op een grondverzet van 3456 m³ had gerekend) ongeveer 113,000 m³ te vergraven (zijnde de totale hoeveelheid der geheele aardebaan met 20 pCt. vermeerderd), terwijl hij in Pruisen hoogstens eene vermeerdering van 691 m³ moet dulden.

En deze percentage geldt eveneens voor het verwijderen van grond in onvoorziene gevallen. Grondnastortingen, tengevolge waarvan de voor de ingraving vastgestelde afmetingen overschreden worden, komen niet voor rekening van den aannemer, indien zij buiten zijne schuld ontstaan; doch acht hij de verwijdering dier massa's noodig, zoo is hij verplicht deze tegen zijne eenheidsprijzen te verzetten, voor zooverre de percentage (20 pCt.) in het betreffende vak niet wordt overschreden. Bij grootere hoeveelheden wordt omtrent den prijs overeengekomen.

V.

Vreesde ik niet het geduld van den lezer op te zware proef te stellen, zoo zoude ik met hem nog menige bepaling der A. V., menige besteksvoorwaarde nauwkeurig onderzoeken; thans echter worde volstaan met aan te stippen hoe de geschillen tusschen de Directie en den aannemer te berechten zijn (*).

Zooals bekend is, worden in Frankrijk al dergelijke geschillen

Terecht is in de *Cl. et Cond.* — evenals bij de Algemeene Voorwaarden der onderhavige Duitsche spoorwegmaatschappij — eene beperkende bepaling opgenomen betreffende de vermeerdering of vermindering der verschillende geraamde hoeveelheden. § 32: „Lorsque les changements ordonnés ont pour résultat de modifier l'importance de certaines natures d'ouvrages, de telle sorte que les quantités prescrites diffèrent plus d'un tiers, en plus ou en moins, des quantités portées au détail estimatif, l'entrepreneur peut présenter en fin de compte une demande en indemnité, basée sur le préjudice que lui auraient causé les modifications apportées à cet égard dans les prévisions du project.” Eene dergelijke bepaling behoort in onze A. V. te worden opgenomen, doch eene speling van 32 percent is veel te ruim; zij mag hoogstens, gelijk bij het Duitsche bestek, 20 pCt. bedragen.

(*) Dat de stof niet ontbreekt, blijkt uit het volgende: Terecht bepalen in de *Cl. en Cond.* en de *Allg. Bestimm.* dat elke maand een betalingstermijn vervalt. Niet minder billijk is de bepaling der *Cl. et Cond.* dat de aannemer eene rente van 3 pCt. geniet (*taux légal*) indien hij niet binnen drie maanden na de oplevering van het werk, is afbetaald. Deze rentevoet is echter bij lang uitstel te laag, en ware aan eene schadevergoeding de voorkeur te geven. Zeer billijk is de bepaling der *Cl. et Cond.* volgens welke door den dood van den aannemer het contract van rechtswege is ontbonden (§ 36) en de erfgenamen niet genoodzaakt zijn het werk voort te zetten, hoewel zij een desbetreffend aanbod kunnen doen (dat de Minister echter niet verplicht is aan te nemen). Immers de geschiktheid van den aannemer is de alléén beslissende factor bij de gunning, en met zijnen dood vervalt die „geschiktheid”. (Minder billijk zijn de *Allgem. Bestimm.* volgens welke de minister zich alle vrijheid voorbehoudt, doch de erfgenamen, even als bij ons, door hem tot voortzetting kunnen genoodzaakt worden.) Zoowel volgens de *Allgem. Bestimm.* als volgens de *Cl. et Cond.* is het contract van rechtswege ontbonden bij faillissement van den aannemer. Bij ons te lande niet. Enz. enz.

naar de administratieve rechtbank verwezen (*conseil de préfecture*) welke, behoudens hooger beroep op den Raad van State, beslist. De zittingen der prefectorale raden zijn bij de behandeling dezer geschillen openbaar, de beide partijen kunnen naar believen in persoon of door eenen zaakgelastigde in openbare zitting hunne opmerkingen of tegenwerpingen ten gehoor brengen, nadat een der leden van den raad ambtshalve een rapport over de zaak heeft uitgebracht. Eveneens wordt de met redenen omkleede beslissing (*arrêté*) in eene openbare zitting uitgesproken, (den Secretaris-generaal van den prefectuur gehoord, die als gouvernements-commissaris optreedt.)

Onderzoekt men in welken zin deze administratieve rechtspraak besliste in de zoo talrijke en uiteenlopende geschillen tusschen de aannemers en het Staatsbestuur, dan moet erkend worden dat zij in verreweg de meeste gevallen den aannemer voldoende beschermde, en dat geenerlei bijvoegmerk die Raden weerhield recht te spreken, ofschoon de leden gewone ambtenaren zijn, die hunkeren naar bevordering (*).

En geldt dit voor Frankrijk, dan mag voorzeker van den Nederlandschen ambtenaar een onbevangen oordeel verwacht worden. Doch wyl hier te lande weinig kans op de invoering eener administratieve rechtspraak (in den zooeven bedoelden zin) bestaat, daarenboven bij geschillen tusschen aannemers en Directie administratieve rechters niet minder dan andere, de voorlichting en leiding van deskundigen (*experts*) behoeven, zoo is het doelmatiger eene regeling te treffen, welke de beslissing niet enkel feitelijk doch ook rechtens aan de deskundigen opdraagt.

Is echter het Pruisisch stelsel na te volgen, hetwelk aan eenig, door beide partijen gezamenlijk te benoemen, deskundige een onherroepelijk oordeel toekent? Hoe aanlokkelijk ook op den eersten aanblik, toch kleven aan dit stelsel bezwaren, welke diens invoering in Nederland minder raadzaam maken. Scheidslieden zonder juridische opvoeding — en met zulken heeft men in dezen te doen — zijn uit ter aard te zeer geneigd om de zaak welke aan hun oordeel wordt onderworpen, als alleenstaande aan te merken, en overdenken te zelden waartoe het consequent bezigen derzelfde beweegredenen bij het berechten van andere, soortgelijke geschillen

(*) Deze overtuiging heb ik verkregen door de aandachtige lezing van de *Commentaire des Clauses et Conditions générales* van den advocaat *Ch. Barry* (Parijs, Marchal, Billard et Cie) die zeer voor de belangen der aannemers ijvert.

zoude voeren. Hunne rechtspraak is derhalve uiterst wisselvallig; — het zwaarst verwijt dat eenige rechtspraak treffen kan. En deze wisselvalligheid zal zelfs grooter wezen, dan die welke men bij jury's waarneemt, wijl aan de scheidslieden bij de berechting der aannemers-geschillen alle leiding ontbreekt, ja zelfs de beginselen der billijkheid waarop hun oordeel steunen moet, weinig vaststaande zijn.

Waar derhalve, zooals hier het geval is, en het recht, en de rechters moeten geschapen worden, is het geraten — voorloopig althans — de beslissing van alle geschillen aan den Minister over te laten, doch tevens te zorgen dat het hem niet aan voorlichting ontbreke. Arbeiden zijne raadslieden in het duister, dan heeft de minister geenerlei waarborg voor de onpartijdigheid hunner adviezen; worden de raadslieden, hetzij uitsluitend uit de technische, hetzij uitsluitend uit de administratieve ambtenaren gekozen, dan kunnen die adviezen niet anders dan eenzijdig zijn. Ook hier kan derhalve alléén de reeds vroeger genoemde Raad in zake de aanbesteding van 's Rijks werken uitkomst geven; aan dit lichaam worde derhalve het onderzoek omtrent de geschillen tusschen aannemers en directie opgedragen. En opdat zoowel aan beide partijen als aan dien Raad de zedelijke steun niet ontbreke, welke slechts de openbaarheid verschaft, worde aan de belanghebbenden het recht verleend in eene *openbare* zitting hun beweren nader toe te lichten, en zij het met redenen omkleed advies, dat de Raad ten slotte den Minister aanbiedt, een *openbaar* geschrift!

Aan dergelijke adviezen, uitgebracht door een lichaam van deskundigen (wellicht met rechtsgeleerden bijstand), is eene geheel andere waarde toe te kennen dan aan die van willekeurige scheidslieden. Zij zullen op den duur aan de billijkheidsbegrippen eene vaste gedaante geven, en eene soort rechtspraak vormen, waaruit bij eene latere regeling dezer aangelegenheid kan geput worden, indien nl. onverhoopt mocht blijken dat op de thans voorgestelde wijze de aannemer niet die zekerheid erlangt, welke hem òók uit het oogpunt van welbegrepen Staatsbelang, niet mag onthouden worden.

De uiteenzetting van de wijze waarop de geschillen bij dezen Raad zijn aan te brengen, worde den lezer gespaard (*).

— In hoeverre eene regeling van het aanbestedingswezen, gelijk

(*) Sommige klachten zijn aan bepaalde termijnen, enz. te binden, gelijk zeer juist in de *Cl. et Cond.* geregeld is.

hierboven is geschetst, de stellers van het adres aan de Kamers van Koophandel zal behagen, wensch ik niet te beslissen. Evenmin verwacht ik van andere zijden onverdeelden bijval. Sommigen zullen mij verwijten van te ver te gaan, anderen mij daarentegen tot achterblijver stempelen. Den eersten is te antwoorden dat de toestand van de Nederlandsche schatkist thans minder dan ooit geldverspilling wettigt, en dat de tegenwoordige regeling en onbehoorlijke winsten aan overbodige tusschenpersonen verzekert, en den technicus tot een soort „*grand seigneur*” maakt, die alle begrip van de waarde van het geld verliest. Den heethoofdigen kan men daarentegen de woorden toevoegen, welke een liberaal Hoogleeraar onlangs tot de socialisten richtte: „Wanneer men „zich een ideaal voorstelt als onmiddellijk bereikbaar, dan moet „vaststaan dat *nu*, in *deze* omstandigheden, met *deze* menschen, „met *deze* materiele hulpmiddelen het doel kan worden bereikt. „Is zulks niet het geval, dan moet iedere poging om het *nieuwe* „in te voeren, uitloopen op bittere teleurstelling en noodelooze „verwoesting van het *oude*” (*). En met het oog op de huidige regeling der comptabiliteit, de feitelijke verhouding tusschen het technisch en het administratief beheer, kan bezwaarlijk meer verlangd worden, dan hierboven is gevraagd;..... en zal niet licht meer gegeven worden. Want is het wel noodig ten slotte te herinneren aan de spreuk onzer vaders: wie het onderste uit de kan wil, valt het lid op den neus?

September 1886.

R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.

(*) Mr. P. M. A. Cort van der Linden. Richting en beleid der liberale partij.

OPGAVE van de laagste en hoogste koersen aan de beurs te Amsterdam.

		OCTOBER.		NOVEMBER.		DECEMBER.		1886.	
		L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.
Binnenlandsche Fondsen.	Nationale Schuld. Certif.	2½	74½	75½	74½	75½	75½	69	76½
	" " "	3	89	90½	89	90	88½	82½	92½
	" " " "	3½	99½	100½	99	100½	98	99½	101½
	" " " Rec.	3½	99½	100½	99½	100½	98	99½	101½
	" " " " A. S.	3½	99½	100	99½	100½	99½	99	100½
	Amsterd. Oblig.	3½	99½	100	98½	99	97½	98½	100½
	" " " f 100 P. L.	3	108½	109½	108½	109½	109½	111½	111½
	Aand. Nederl. Bank.		210	228	208	221	220	227	246
	" Ned. Handeimij (op resc.)		110½	111	109½	111½	110½	111½	111½
	" Amsterd. Bank.		132½	134	130	132½	130	133	134
	" Kas-Vereeniging.		129	129½	129	»	129	»	129½
	" Ned. Indische Handelsb.		39	44	34½	42½	40½	45	62
	" Koloniale Bank.		31	34½	26	33½	32½	34½	42½
	" Rott. Int. Cr. & H. Ver.		66½	67½	61	66½	62	68	75
	" Dorrep. bk. d. V.		6½	8½	3½	8	5½	8	40
	" N. Afrik. H. V.		84	95	85	86½	88	100½	108
	" Stoomv. Mij Nederland.		75	76	70	73½	63	69	77
	" Kon. Stoomboot Maatschij.		36½	55	44	49	49	50	55
	" Stoomv. Mij Zeeland. Prefd.		100	100½	100½	»	95	»	100½
	" Holl. Spoorweg Mij		146	150	149	150	150	152	152
	" Ned. Rijn Spoorweg Mij.		84½	90	87½	90	88	90	96
	" Mij Expl. St. Sp.		109	110	110½	113	112	115	115
	" Ned. Centraal Spoorw. Mij.		24½	26½	24½	26	23	25	32
	" Ned. Ind. Sp. Mij.		130	»	130	»	130½	133	143
	" Amst Omnibus Mij.		184½	»	185	190	190	194	194
	Oblig. Nederl. Ind. Handelsb.	4	71	»	67	71½	68	70	78
	" Landb. Mij.	5	87	89	82	87	85½	89	95
	" Koloniale Bank.	5	70	74½	58	73½	69	77	85
	" Dorrep. bk d. V.	6	33½	39	20½	35½	24½	33½	85½
	" Stoomv. Mij Nederland.	4	99½	99½	»	»	98½	99	99½
	" Holl. Spoorweg Mij.	4	100½	102½	100½	101½	101½	101½	103½
	" Ned. Rijnspoorw. Mij.	4	100	101½	100	100	»	»	103
	" Expl. St. Sp. Mij.	4	100½	102½	100½	101½	100½	101	103½
	" Centraal Sp. Mij (gest.)		70½	71	70½	71	70½	71	72½
	" Gem. Crediet P. L.	3	102½	103½	101½	103½	102	103½	105
Buitenlandsche Staatsfondsen.	Pandbrieven Nat. Hyp. B.	4	100½	102	101	101½	101	101½	102½
	" " " " "	4½	102½	103	101½	102½	102	102½	104
	Belgie. Obligatiën.	2½	77½	78	77½	78½	77½	78½	78½
	Frankrijk. Bew. v. Inscr.	3	78	79½	»	»	78	»	79½
	Hongarije. Goudleening.	5	92½	94½	92	94	93½	95	97
	" " "	4	82½	84½	82½	84	81½	84½	87½
	Italie. Leening 1862/81.	5	94½	95	94½	95½	94	95	95½
	Oostenrijk. Pap. rente M/N.	5	65½	66½	66½	67½	64½	67½	68½
	" " " Zilv. " J/J	5	66½	68½	66½	67½	64½	67½	69
	" " " Goudrente.	4	92	93½	91	92½	89	91	97
	Portugal. Buit. Schuld	3	51	53½	53½	54½	53	55½	55½
	" " " 1881.	5	88½	90½	90½	92½	91½	92½	92½
	Pruissen. Oblig. R. M. 200	4	104	105	104½	»	104½	105	105½
	Rusland. Oblig Hope 1798.	5	102	102½	101½	102½	100½	102	105
	" " " 6de S 1855.	5	87½	90	88	88½	84½	88½	91½
	" " " 1866 f 1000.	5	100	102½	100½	101½	98½	101½	103
	" " " 1873 £ 100.	5	96½	98½	96½	97	93½	97½	99½
	" " " 1877 " 100.	5	98½	100	98½	99	96½	99	101½
	" " " 1860 " 100.	4½	93½	95½	93½	94	90½	94	98
	" " " 1875 " 100.	4½	90½	92½	90½	91	87½	90½	95½
	" " " 1867/9 " 100.	4	87	89½	87½	88	83	87	91½
	" " " 1880. Z. R.	4	80½	82½	80½	81½	77½	80½	85
	" " " 1883. Rb. Goud.	6	105½	107½	105½	107	102½	106	109½
	" " " Oostersche L.2S.	5	55½	57½	55½	56½	53½	55½	61½
	Spanje. Buit. Perp.	4	59½	61	60½	63½	61½	64½	64½
	Turkije. Gec. serie D.		13½	14½	13½	14½	14½	15½	16½
	Egypte. Oblig. 1876.	4	73½	75½	75½	76½	74	77	77

OPGAVE van de laagste en hoogste koersen aan de beurs te Amsterdam

		OCTOBER.		NOVEMBER.		DECEMBER.		1886.	
		L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.
Buit. Staatsf.	Egypte. Oblig. 1876.	5	»	»	»	»	»	91	92
	Brasilie. Oblig. 1865.	5	99	100 $\frac{1}{2}$	99 $\frac{1}{2}$	100	99 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{3}{4}$
	Columbia. " "	4 $\frac{3}{4}$	23	29 $\frac{1}{2}$	27 $\frac{1}{2}$	31	27 $\frac{3}{4}$	31 $\frac{3}{4}$	17 $\frac{1}{2}$
	Mexico. " 1851.	3	22 $\frac{1}{2}$	23 $\frac{1}{2}$	23	28 $\frac{1}{2}$	26 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{1}{2}$	18 $\frac{3}{4}$
	" " 1864.	3	9 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{3}{4}$
	Ecuador. " "	1	9	10 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	10	10 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{2}$	8
	Venezuela. " 1881.	4	38 $\frac{1}{2}$	39 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	40 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{2}$	42 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{1}{2}$
	Peru. " 1870.	6	14 $\frac{3}{4}$	15 $\frac{1}{2}$	14	15 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{2}$	15 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{2}$
	" " 1872.	5	10 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$
	Duitschland. Aand. Rijksbank.		139 $\frac{1}{2}$	140 $\frac{1}{2}$	139 $\frac{1}{2}$	141	141	141 $\frac{1}{2}$	131
Buitenlandsche fondsen Divers.	Oostenrijk. " O. H. bank.		116 $\frac{1}{2}$	118	117	120 $\frac{1}{2}$	118	119 $\frac{1}{2}$	115
	Rusland. Pandbr. Hyp. bank.	5	90 $\frac{1}{2}$	92	90 $\frac{1}{2}$	»	87	88	87
	Hongarije. Oblig. Theisz Sp.	5	84 $\frac{1}{2}$	88	81 $\frac{1}{2}$	86	81 $\frac{1}{2}$	82 $\frac{1}{2}$	81 $\frac{1}{2}$
	Italië. " Zuid It. Sp.	3	62 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{2}$	62 $\frac{1}{2}$	60 $\frac{1}{2}$	62 $\frac{1}{2}$	62 $\frac{1}{2}$	57 $\frac{1}{2}$
	Oostenrijk. " Fr. Oost. Sp.	3	77 $\frac{1}{2}$	79 $\frac{1}{2}$	76 $\frac{1}{2}$	78 $\frac{1}{2}$	75 $\frac{1}{2}$	77 $\frac{1}{2}$	75
	Polen. Aand. Warschau Weenen Sp.		86 $\frac{1}{2}$	90 $\frac{3}{4}$	88 $\frac{1}{2}$	95 $\frac{1}{2}$	89 $\frac{1}{2}$	93 $\frac{1}{2}$	66
	Rusland. Aand. Gr. Spwg Mü.	5	119 $\frac{1}{2}$	122	119 $\frac{1}{2}$	121	118 $\frac{1}{2}$	121 $\frac{1}{2}$	115 $\frac{3}{4}$
	Hyp. Oblig. dito	4 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{1}{2}$	101	98 $\frac{1}{2}$	99 $\frac{1}{2}$	96	99 $\frac{1}{2}$	96
	Aand. Baltische Sp.	3	61	63	60 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{2}$	55 $\frac{1}{2}$	60 $\frac{1}{2}$	55 $\frac{1}{2}$
	Oblig. Brest Grajewo f 1000	5	97 $\frac{1}{2}$	99	98	99 $\frac{1}{2}$	95 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{1}{2}$	95 $\frac{1}{2}$
Ver. Staten Amerika Spoorwegfondsen.	" Charkow Azow. £ 100	5	98	100	97 $\frac{1}{2}$	99 $\frac{1}{2}$	93 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{1}{2}$	93 $\frac{1}{2}$
	" Iwang Dombr.	4 $\frac{1}{2}$	90 $\frac{1}{2}$	92 $\frac{1}{2}$	87 $\frac{1}{2}$	91 $\frac{1}{2}$	83	90	83
	" Jelez-Griasi.	5	94 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$	94 $\frac{1}{2}$	96	90 $\frac{1}{2}$	96	90 $\frac{1}{2}$
	" Jelez-Orel. f 1000	5	99 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	101	96 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$
	" Losowo-Sewast.	5	91 $\frac{1}{2}$	93	92	92 $\frac{3}{4}$	88 $\frac{1}{2}$	92 $\frac{1}{2}$	87 $\frac{1}{2}$
	Aand. Morsch-Sysran.	5	51 $\frac{1}{2}$	55	50	53 $\frac{3}{4}$	48	52 $\frac{1}{2}$	48
	Oblig. Moscow-Jaroslow.	5	100 $\frac{1}{2}$	104	102	104	100	102 $\frac{1}{2}$	100
	" Moscow-Kursk.	6	101 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{3}{4}$	101	102	101
	" Moscow-Smolensk.	5	99 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	101	96 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$
	" Orel-Vitebsk.	5	97	99 $\frac{1}{2}$	97 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{1}{2}$	94	97 $\frac{3}{4}$	94
Ver. Staten Amerika Spoorwegfondsen.	" Poti-Tiflis f 1000	5	99 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$
	Aand. Riaschk-Wiasma.	5	50 $\frac{1}{2}$	53 $\frac{1}{2}$	46 $\frac{1}{2}$	51	46	48 $\frac{1}{2}$	46
	" Zuid-West. Spw. Z.R. 1000	5	59 $\frac{1}{2}$	61 $\frac{1}{2}$	58	60 $\frac{3}{4}$	55 $\frac{1}{2}$	58 $\frac{1}{2}$	55
	Aand. Centr. Pacific.		46 $\frac{1}{2}$	49 $\frac{1}{2}$	46	48 $\frac{1}{2}$	39 $\frac{1}{2}$	50 $\frac{1}{2}$	37
	" Canada Southern		55	63 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{2}$	66 $\frac{1}{2}$	60	69 $\frac{1}{2}$	34 $\frac{1}{2}$
	" Canadian Pacific		67 $\frac{1}{2}$	72 $\frac{1}{2}$	68 $\frac{1}{2}$	71 $\frac{1}{2}$	64	69 $\frac{1}{2}$	61 $\frac{1}{2}$
	" Chic. N. Western P.		141	143	140	»	141 $\frac{1}{2}$	»	131 $\frac{1}{2}$
	" Denver Rio Grande.		291 $\frac{1}{2}$	331	261 $\frac{1}{2}$	34 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{1}{2}$	28	13 $\frac{1}{2}$
	" Illinois Central.		133 $\frac{1}{2}$	135 $\frac{1}{2}$	134	136	131 $\frac{1}{2}$	132	131 $\frac{1}{2}$
	" Illinois Leased Line.	4	95 $\frac{1}{2}$	97 $\frac{1}{2}$	95	95 $\frac{1}{2}$	95 $\frac{1}{2}$	97	91 $\frac{1}{2}$
Ver. Staten Amerika Spoorwegfondsen.	" Michigan Central.		89	94 $\frac{1}{2}$	93 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{1}{2}$	90 $\frac{1}{2}$	96 $\frac{3}{4}$	61
	" Miss. Kansas T.		35 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{2}$	35 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{2}$	29 $\frac{1}{2}$	38	20 $\frac{1}{2}$
	" New-York L. Erie.		34 $\frac{3}{4}$	36 $\frac{3}{4}$	35 $\frac{5}{8}$	37 $\frac{1}{2}$	31 $\frac{3}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	31 $\frac{3}{4}$
	" dito P.		74	75 $\frac{1}{2}$	77	80	78	78 $\frac{1}{2}$	50
	" N. Y. Ontario Com. Bew.		19 $\frac{3}{4}$	22 $\frac{1}{2}$	19 $\frac{3}{4}$	22 $\frac{1}{2}$	18 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{1}{2}$	14 $\frac{1}{2}$
	" Paul-Manitoba.		116	122	119 $\frac{3}{4}$	»	»	»	108
	" Wabash St. L. Pac.		34	38	34 $\frac{1}{2}$	39	31 $\frac{1}{2}$	41 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{3}{4}$
	Oblig. Central Pacific.	6	113 $\frac{1}{2}$	114 $\frac{3}{4}$	113 $\frac{1}{2}$	114 $\frac{3}{4}$	114	115	110 $\frac{3}{4}$
	" dito C. & O.	6	101 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{1}{2}$	102	100 $\frac{1}{2}$
	" dito J. V.	6	112 $\frac{3}{4}$	113 $\frac{1}{2}$	112 $\frac{3}{4}$	113	112	114	106 $\frac{1}{2}$
Ver. Staten Amerika Spoorwegfondsen.	" Chicago & Atlantic.	6	82 $\frac{1}{2}$	86 $\frac{1}{2}$	85	91 $\frac{1}{2}$	85 $\frac{1}{2}$	93	60
	" Chicago N. W. Sink. f.	5	107 $\frac{1}{2}$	109 $\frac{1}{2}$	107 $\frac{1}{2}$	108 $\frac{1}{2}$	107 $\frac{1}{2}$	108 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{1}{2}$
	" dito gecons.	7	»	»	»	»	»	133 $\frac{1}{2}$	127 $\frac{1}{2}$
	" dito N. W. Union	7	137 $\frac{1}{2}$	138 $\frac{1}{2}$	134	134 $\frac{1}{2}$	134 $\frac{1}{2}$	135	130
	" Denver Rio Gr.	7	119 $\frac{1}{2}$	121 $\frac{1}{2}$	119	120	118 $\frac{1}{2}$	119 $\frac{1}{2}$	110 $\frac{1}{2}$
	" dito Gee.	7	108 $\frac{1}{2}$	111 $\frac{1}{2}$	108 $\frac{1}{2}$	118 $\frac{1}{2}$	»	»	87 $\frac{1}{2}$
	" Miss. Kansas T.	7	106 $\frac{1}{2}$	114	107 $\frac{3}{4}$	109 $\frac{3}{4}$	107 $\frac{1}{2}$	109 $\frac{1}{2}$	106 $\frac{1}{2}$
	" dito alg. gec. hyp.	5	83 $\frac{3}{4}$	90 $\frac{3}{4}$	87 $\frac{1}{2}$	89 $\frac{1}{2}$	85 $\frac{1}{2}$	89 $\frac{1}{2}$	68 $\frac{1}{2}$
	" Paul Manitoba.	7	114	115	107 $\frac{1}{2}$	113	110 $\frac{1}{2}$	112 $\frac{1}{2}$	107 $\frac{1}{2}$
	" South Pacific.	6	110	110 $\frac{1}{2}$	110	110 $\frac{1}{2}$	110	112	103 $\frac{1}{2}$
Ver. Staten Amerika Spoorwegfondsen.	Oblig. Union Pacific.	6	114 $\frac{5}{8}$	115	114 $\frac{1}{2}$	115 $\frac{1}{2}$	114 $\frac{3}{4}$	115 $\frac{1}{2}$	113 $\frac{1}{2}$
	" " Collateral.	6	108 $\frac{5}{8}$	109	107 $\frac{3}{8}$	108	107 $\frac{1}{2}$	107 $\frac{1}{2}$	103 $\frac{1}{2}$
	" " "	5	99	100	99 $\frac{1}{2}$	100	96 $\frac{1}{2}$	100 $\frac{1}{2}$	91

**OVERZICHT DER GELD- EN FONDSENMARKT
OCTOBER—DECEMBER 1886.**

BANKCIJFERS ENZ.

NEDERLANDSCHE BANK (miljoenen guldens).

	Discontorekening.			Beleeningrekening.			Munt.		Mm.	Bb. in	R.-G.	Surplus			
	Hooftb.	Bijb.	Agensch. Totaal.	Hooftb.	Bijb.	Agensch. Totaal.	Goud.	Zilver enz. Totaal.	Goud.	circ.	saldo's	tekking			
2 Oct.	9.7	3.5	17.0	30.2	9.3	3.0	21.5	33.8	23.0	97.0	120.2	55.8	201.5	21.4	86.3
9 "	9.7	4.0	17.6	31.3	9.0	3.0	21.6	33.6	23.0	96.6	119.6	55.8	204.6	19.1	85.7
16 "	10.4	4.0	17.7	32.1	9.2	3.1	21.4	33.7	23.0	96.5	119.5	55.8	204.8	19.4	85.3
23 "	11.2	4.3	18.0	33.5	9.2	3.1	21.7	34.0	23.0	96.6	119.6	55.8	204.0	22.0	84.8
30 "	13.1	5.5	19.1	37.7	9.4	3.5	22.0	34.9	23.0	96.4	119.4	55.8	208.8	21.4	82.7
6 Nov.	14.9	5.7	20.8	41.4	9.9	3.4	22.3	35.6	23.0	96.0	119.0	55.8	213.6	21.0	80.6
13 "	15.0	5.5	20.7	41.2	9.6	3.5	22.1	35.2	23.0	96.2	119.2	54.5	213.5	19.3	80.3
20 "	14.3	5.2	20.7	40.2	9.4	3.5	22.0	34.9	23.0	96.7	119.7	54.1	210.9	21.3	80.8
27 "	14.1	5.0	20.5	39.6	9.6	3.2	22.1	34.9	23.0	96.8	119.8	50.2	203.3	23.4	78.8
4 Dec.	15.8	5.2	20.8	41.8	10.2	2.6	21.8	34.6	23.0	96.8	119.8	48.7	203.3	24.4	77.1
11 "	15.4	5.1	20.6	41.1	10.0	2.6	21.9	34.5	23.0	96.9	119.9	47.5	201.5	24.6	76.9
18 "	17.4	5.1	20.5	43.0	10.9	2.9	22.4	36.2	23.0	97.5	120.5	45.5	202.9	25.0	74.6
24 "	20.2	5.4	21.0	46.6	12.9	3.1	22.9	38.9	23.0	97.5	120.5	43.6	207.2	25.4	70.9
31 "	24.0	6.9	21.4	52.3	13.9	3.7	23.6	41.2	23.0	97.6	120.6	43.4	213.5	26.4	67.7

Rentekoersen : NEDERLANDSCHE BANK.

Disconto :

Beleening :

Sedert 29 Mei 1885.

Wissels 2½

Binn. fondsen. . . 3

Promessen 3

Buit. " 3½

Goederen 3

Sedert 1 Juli 1886.

Korte bel. fondsen 4

Ter openbare markt.

	Oct.		Nov.		Dec.	
	L.	H.	L.	H.	L.	H.
Disconto-koers . . .	2½	2½	2½	2½	2½	2½
Prolongatie-koers . .	2½	3½	2½	3½	3	5½
Wisselkoersen :						
Kort Londen	12.08½	12.10½	12.10½	12.12	12.09	12.10½
" Parijs	47.75	47.82½	47.72½	47.82½	47.65	47.72½
" Duitschland	59.10	59.25	59.10	59.25	59.20	59.40

ENGELSCH BANK (mill. pd. sterling).

	Bill. in circ.	Munt en mn.	Saldo's r. c.		Port. bank. dept		Beschikb. in bank. in dept.	Disc. koers Bank.	Disc. koers 3 in bank- wissels	Dep. rent. banken.
			Gouvrt.	Partic.	Gouv. sec.	Part. sec.				
6 Oct.	25.58	20.55	4.58	27.45	15.93	23.18	10.72	3½	2½	2
13 "	25.40	20.28	3.52	24.66	15.93	19.45	10.63	"	2½	"
20 "	25.10	20.14	3.04	23.69	14.03	19.76	10.79	"	—	—
21 "	—	—	—	—	—	—	—	4	3½	2½
27 "	24.83	20.02	2.99	23.20	13.48	19.62	10.94	"	3½	"
3 Nov.	25.10	19.80	3.11	23.72	14.03	20.19	10.45	"	3½	"
10 "	24.82	20.01	3.14	23.78	14.38	19.46	10.93	"	3½	"
17 "	24.57	20.11	3.33	23.08	14.03	18.95	11.29	"	2½	"
24 "	24.21	20.10	3.11	22.77	13.38	18.71	11.63	"	2½	"
1 Dec.	24.38	20.00	2.92	22.64	13.13	18.89	11.36	"	3½	"
8 "	24.19	20.10	2.83	22.58	12.68	18.89	11.65	"	3½	"
15 "	24.05	19.94	3.09	23.50	13.13	19.65	11.64	"	—	—
16 "	—	—	—	—	—	—	—	5	4½	3½
22 "	24.27	19.15	3.95	22.31	13.13	20.32	10.63	"	4½	"
29 "	24.43	18.82	4.36	24.13	13.13	23.06	10.13	"	4½	"

FRANSCH BANK (mill. francs).

	Disc.	Bel. fondsen.	Bel. mn.	Munt en mn.		Bill. in circ.	Saldo's		Disc.-koers.	
				Goud.	Zilver.		Gouvrt.	part.	Bk	O.m.
7 Oct.	469	262	5	1363	1136	2710	231	423	3	2
14 "	476	260	3	1354	1135	2731	255	386	"	2½
21 "	495	261	2	1347	1138	2717	310	356	"	2½
28 "	571	259	2	1339	1139	2726	333	392	"	2½
4 Nov.	497	264	2	1331	1138	2755	301	340	"	2½
11 "	526	264	2	1320	1136	2733	310	343	"	2½
18 "	538	264	2	1318	1141	2733	316	338	"	2½
25 "	519	262	2	1309	1141	2711	318	351	"	2½
2 Dec.	576	262	2	1296	1142	2735	316	345	"	2½
9 "	504	262	2	1284	1143	2714	285	345	"	2½
16 "	504	263	2	1271	1142	2718	280	325	"	2½
23 "	530	263	2	1252	1144	2714	275	334	"	2½
30 "	657	269	2	1240	1144	2789	288	369	"	3

DUITSCHÉ RIJKSBANK (mill. mark).

	Disc.	Bel.	Munt en m.	Bh. in circ.	Saldo's r. c. en zicht dep.	Discontokoers. Bank. Openb. u
7 Oct.	469	88	657	920	256	3 21 ¹ / ₈
15 "	447	62	657	887	245	" 21 ¹ / ₂
18 "	—	—	—	—	—	3 1/2
23 "	452	48	659	861	258	" 23 ¹ / ₄
31 "	478	53	651	871	272	" 3
6 Nov.	460	47	653	864	257	" 25 ⁵ / ₈
15 "	452	42	660	848	267	" 23 ³ / ₄
23 "	450	42	669	821	297	" 27 ⁷ / ₈
29 "	—	—	—	—	—	4
30 "	464	48	676	844	307	" 3
7 Dec.	450	44	679	828	313	" 3 1/2
15 "	461	42	690	833	328	" 4
17 "	—	—	—	—	—	5
23 "	517	48	687	878	348	" 4 3/8
31 "	546	115	659	1009	291	" 4 3/8

BELGISCHE BANK (mill. francs).

	Portefeuille									
	Binn. pap. op	Papier Buitel.	Munt & m.	Bh. in circ.	Gouv.	Saldo's r.-c. porte.	Discontokoers Bank Op mkt.			
7 Oct.	209	85	102	344	40	34	21 ¹ / ₂			21
14 "	214	85	101	349	39	34	" 21 ¹ / ₄			
21 "	215	85	102	347	47	29	" 21 ¹ / ₄			
28 "	229	85	101	354	44	39	" 23 ³ / ₈			
4 Nov.	224	85	103	354	48	30	" 23 ³ / ₈			
11 "	222	85	101	361	36	30	" 23 ³ / ₈			
18 "	219	85	103	359	41	26	" 21 ¹ / ₄			
25 "	222	85	102	362	38	29	" 21 ¹ / ₄			
2 Dec.	224	85	103	362	48	24	" 23 ³ / ₈			
9 "	222	86	101	363	38	29	" 23 ³ / ₈			
16 "	220	86	102	363	39	28	" 23 ³ / ₈			
23 "	242	83	100	368	33	47	" 23 ³ / ₈			
30 "	250	77	102	380	34	38	" 23 ³ / ₈			

AMERIKA. NEW-YORKERCITY CLEARING HOUSE BANKEN (mill. dollars).

	Discounts en voorschott.		St. pap. geld.	Deposito's.	Bh. in circ.	Surpl. of Def. dekk. t. verpl. reserve.	Rente bel. op div. fondsen.
2 Oct.	340.1	74.4	18.5	346.7	8.16	\$ 5.96	4 à 15
9 "	343.7	75.6	16.8	349.9	8.11	" 5.05	3 " 10
16 "	343.8	75.2	17.0	350.8	8.21	" 4.61	1 " 10
23 "	341.5	75.7	16.8	348.6	8.24	" 5.46	3 " 7
30 "	341.4	76.6	17.0	349.1	8.23	" 6.39	5 " 6
6 Nov.	340.9	77.0	16.2	350.7	8.17	" 5.63	4 " 15
13 "	341.9	78.0	17.8	351.7	8.11	" 7.89	4 " 6 1/2
20 "	341.8	80.7	17.9	354.8	8.02	" 9.93	3 " 7
27 "	344.5	79.5	18.2	355.7	7.99	" 8.86	4 1/2 " 15
4 Dec.	350.8	77.8	18.5	360.9	7.97	" 6.16	5 1/2 " 20
11 "	352.4	76.0	18.0	360.1	7.93	" 4.08	3 " 15
18 "	348.6	74.3	18.0	353.7	7.94	" 4.00	5 " 186
24 "	343.4	77.3	17.8	351.7	7.90	" 7.23	2 " 8

DE GELDMARKT.

De wijziging in den toestand der geldmarkt, waarvan wij reeds in ons vorig overzicht melding te maken hadden, heeft in het laatste trimester des jaars groote vorderingen gemaakt.

Te Londen is de bankdisconto op 5 pCt. gestegen, men was een oogenblik beducht dat de koers zelfs nog hooger zou gaan; te Berlijn eveneens op 5 pCt.; en te New-York heerschte gedurende enkele dagen zoo ernstige spanning, dat voor de gewone dag-prolongatien een rente betaald moest worden, uitkomende, in maximum op ongeveer 200 pCt. per jaar, en in doorslag van c^a 25 pCt. Voorts is ook op die plaatsen, waar geen zoo groote bewegingen zijn voorgekomen, eene belangrijke verandering in den stand van zaken toch onmiskenbaar.

De oorzaak van dien omkeer in den toestand ligt, in de eerste plaats, in de algemeene verlevendiging van den handel, die uit de voorgekomen prijsverbeteringen is voortgevloeid. Deze verlevendiging blijkt o. a., wat Engeland betreft, uit de beweging bij het Clearinghouse te Londen en dat te Manchester.

Te Londen bedroegen de verrekeningen, uitgezonderd die vallende op de afrekeningsdagen der Effectenbeurs en derhalve uitsluitend in verband staande met den algemeenen handelsomzet, in millioenen pd. st.:

	1886	tegen 1885
in het eerste semester	2195	2208
„ „ tweede „	2252	2159
in Manchester:		
in het eerste semester	56,8	57,0
„ „ tweede „	60,7	53,8

En zoo geven ook de cijfers van Engeland's buitenlandschen handel eene verbetering van den toestand aan in de tweede helft van 1886, in vergelijking met het eerste halfjaar. Wij vinden:

	Eerste semester.	
	1886.	1885.
Totaal invoer	£ 170,840,000	£ 189,927,000
„ uitvoer	„ 130,428,000	„ 133,474,000
Totale handelsbeweging .	£ 301,268,000	£ 323,401,000
	Tweede semester.	
	1886.	1885.
Totaal invoer	£ 178,541,000	£ 180,477,000
„ uitvoer	„ 138,043,000	„ 137,930,000
Totale handelsbeweging .	£ 316,584,000	£ 318,407,000

Daarbij moest, althans te Londen, de minste verlevendiging in den handel betrekkelijk grooten invloed op de geldmarkt oefenen; omdat, gelijk wij meer dan eens hebben opgemerkt, de ruimte, die daar heerschte, haren oorsprong niet vond in overtolligheid van middelen maar in gebrek aan credietvraag.

Toch is hiermee wel de verklaring gegeven van eenige wijziging in den vroegeren toestand, maar niet van zoo grooten omkeer als werd waargenomen.

De aanleiding hiertoe moet dan ook hoofdzakelijk in twee andere redenen gezocht worden. In de groote verlevendiging van speculatieve omzettingen aan de fondsenmarkten en in de vraag naar goud voor Amerika.

Aan de verlevendiging van den speculatieven handel in de fondsen hebben in de laatste maanden van het afgelopen jaar alle Europeesche markten min of meer deel gehad — alleen onze plaats, de Amsterdamsche beurs, slechts zeer weinig. Maar meer nog dan de Europeesche markten, die van New-York. En in aansluiting aan de beweging aldaar, was te Londen vooral voor de Amerikaansche waarden de animo zeer groot.

Zoolang nu de banken en andere credietinstellingen door gebrek aan andere credietvraag in ruimte hunne middelen ter beschikking der fondsenmarkten konden stellen, ging alles goed; maar toen hierin verandering kwam, daarbij de goudvraag zich openbaarde, en eindelijk bij een en ander zich de gewone December-behoeften deden gevoelen, toen werden die fondsenspeculaties een groot bezwaar voor de geldmarkt en hebben ze er zeer toe bijgedragen, niet alleen om aan de fondsenmarkten zelve de geldkoersen op te drijven, maar om ook algemeen zekere spanning en ongerustheid te veroorzaken.

De goudvraag voor Amerika is op hare beurt weder ten deele slechts een ander gevolg geweest van de algemeene verlevendiging van den handel; men weet dat deze bepaaldelijk van Amerika zelf is uitgegaan, en uit den aard der zaak moest die zich dan ook daar het meest doen gevoelen. Daarbij kwam nu de beweging aan de fondsenmarkt. Voorts heeft eene bijzondere oorzaak, welke met de handelsbeweging niet te maken heeft, daartoe medegewerkt.

Een der gevolgen van het vermeerderd handelsverkeer was, dat aan de New-Yorker banken gedurende de laatste zes maanden in het geheel ruim 33 millioen dollar middelen onttrokken werden voor het binnenland. Dergelijke beweging is in dit deel des jaars geen ongewoon verschijnsel, maar ditmaal was die opmerkelijk

aanhoudend en belangrijk; in 1885 bedroeg ze in het tweede semester per saldo niet meer dan ruim 5 millioen. Dat gezegde wegstreaming van de middelen der banken in het binnenlandsch verkeer op hun toestand grooten invloed moest oefenen, behoeft geen betoog. Niettegenstaande de voortdurende toestrooming van nieuwe middelen aan de New-Yorker geldmarkt door de aflossingen der staatsschuld, en door de toevoeren van goud uit de mijnen alsmede gedurende de laatste maanden wegens buitenland-schen invoer, bleef de surplus-dekking der banken dan ook op een onbeteekenend cijfer. Het daalde in December tot ca 4 millioen, tegen in Ao Po laagste cijfer in dezelfde maand ca 25 millioen.

De bijzondere oorzaak der goudvraag voor Amerika was de volgende. Het overschot der inkomsten van de Schatkist vindt geregeld zijne aanwending in aflossing van de Staatsschuld. Doch door die aflossingen worden hoe langer zoo meer schier uitsluitend de nationale banken getroffen, en op den tegenwoordigen koers der staats-obligatien is vervanging van afgeloste stukken door anderen voor haar letterlijk onmogelijk geworden. Naarmate dus die aflossingen deze banken treffen, moeten zij de daartegenover staande biljetten-circulatie inkrimpen. En weliswaar worden dan de biljetten niet noodwendig uit den werkelijken geldomloop teruggetrokken; maar voor zooveel dit niet geschiedt, storten de banken toch de daartoe noodige middelen in de schatkist en blijven deze daar onbenut liggen. Van 1 Juli tot 1 November ll. was de uitkomst van deze mutatiën de volgende: op eerstgezegden datum waren aan bankbiljetten in omloop;

waarvan voor rekening der banken.

308½ millioen ds. 248 millioen ds.

op 1 Nov. 301 " " 220 " "

De werkelijke biljetten-circulatie verminderde derhalve met 7½ millioen, maar bovendien hadden de banken in hetzelfde tijdsverloop 28 millioen geldmiddelen in de schatkist gestort, en in het geheel verminderde alzoo uit dezen hoofde de geldomloop met 35½ millioen. Nu stond in hetzelfde tijdvak hiertegenover eene vermeerdering van ruilmiddelen met

ds. 10 millioen door zilveraanmuntung

" 15 " " goudinvoeren

en " 10 " " goudproductie

te zamen ds. 35 millioen. Ongeveer dus hetzelfde bedrag. Maar het eerst vermelde feit verklaart, waarom deze toevoeging zoo weinig of in het geheel geen invloed oefende op de geldmarkt.

. Tevens is hiermee de reden aangegeven waarom, reeds afgescheiden van iedere behoefte aan vermeerdering van ruilmiddelen, Amerika laatstelijk weder zooveel goud uit Europa heeft moeten trekken.

Tot einde November hebben de goudinvoeren in Amerika in het tweede semester van 1886 in het geheel 23 millioen ds. bedragen, tegen 34 millioen uitvoeren in het eerste semester. Het juiste cijfer der invoeren in December is nog niet bekend, maar het bedraagt zeker meer dan 10 millioen. Zoo heeft in het verleden jaar Amerika zelf weder geheel en al de productie zijner goudmijnen geabsorbeerd.

Zoodra de vraag naar goud te Londen voor uitvoer naar het buitenland de gewone aanvoeren aan de markt aldaar overtrof, heeft de Engelsche Bank haren discountkoers — den 21sten October — op 4 pCt. verhoogd. En toen, des ondanks, einde November en begin December de uitvoer den invoer wederom te boven ging, volgde nieuwe verhooging tot 5 pCt.

Het heeft in den laatsten tijd weder niet aan critiek op de handelwijze van het Bestuur der Engelsche Bank ontbroken. Men heeft het verweten, den goudvoorraad der bank sedert geruimen tijd te hebben laten afloopen en niet in tijds krachtige maatregelen ter bescherming te hebben genomen. Er is intusschen, meenen wij, alleszins reden om de juistheid dier critiek in twijfel te trekken. Toen het Bank-bestuur den discountkoers van $3\frac{1}{2}$ op 4 bracht, was de koers aan de openbare markt nog slechts 3 pCt., en deze bleef ook daarna slechts een fractie hooger en bedroeg zelfs niet meer dan $3\frac{1}{8}$ toen de Bank tot de tweede verhooging besloot. Het blijkt daaruit, hoe geringe invloed tegenwoordig door de Bank op de openbare geldmarkt wordt uitgeoefend. Deze is meer en meer den invloed der Bank ontwassen. M. a. w., de stand van zaken bewijst niet tegen de handelwijze van de directeuren der Bank, maar wel, dat de inrichting van het bankwezen in Engeland herziening vereischt.

Met dat al is ongetwijfeld de toestand der Engelsche Bank ver van gunstig. Een muntvoorraad van nog geen 19 millioen pd. bij deze is waarlijk verontrustend laag.

Inderdaad is dan ook de Engelsche geldmarkt voor eene zeer ernstige crisis alleen gespaard geworden door de Fransche Bank.

Aan de goudbehoefte voor Amerika was tot begin December voornamelijk voldaan door uitvoer uit Frankrijk. Weliswaar gaf

de Fransche Bank niet in onbeperkt bedrag en zonder agio haar goud af, maar met eene successivelijk op 5 per mille geklommen premie voldeed de Bank toch in zooverre aan de aanvragen, dat in de behoefte aan verzending naar Amerika uit haren voorraad voldaan kon worden. Langzamerhand was dientengevolge de goudvoorraad der Fransche Bank met frs. 100 millioen verminderd — van 1392 millioen in Juni tot 1296 millioen in December. Nu besloot het Bestuur de goud-afgiften te staken, en had het bij dit besluit volhard dan zou de vraag geheel naar de Londensche markt zijn overgebracht. Doch in aanmerking nemende welke noodlottige gevolgen dit voor Londen dreigde te hebben, kwam gezegd Bestuur op zijn reeds genomen besluit terug en hervatte de Bank, onder verhooging der premie op 6 per mille, hare afgiften. Alleen hierdoor werd de Engelsche geldmarkt voor ernstiger spanning behoed, terwijl de goudvoorraad der Fransche Bank nu verder tot 1240 millioen per einde-December terugging.

Omtrent de gedragslijn door het Bestuur der Fransche Bank al deze maanden gevolgd, kan natuurlijk slechts een oordeel bestaan. Het is geen bank-politiek, maar munt-politiek; en een zoodanige munt-politiek, als waarbij de vastheid der wisselkoersen wordt opgeofferd aan het streven naar ruime goud-dekking. Maar die politiek druischt lijnrecht in tegen het doel van het vasthouden aan den gouden standaard, en kan dan ook met het oog hierop slechts zonder eenig voorbehoud worden afgekeurd.

Tevens echter kan het niet ontkend worden, dat de Fransche Bank slechts consequent handelt bij het door haar klaarblijkelijk reeds sedert geruimen tijd op den voorgrond geplaatste streven, namelijk tot versterking van haren goudvoorraad en zooveel mogelijke verdediging van dezen tegen iederen aanval daarop. Indien de Bank de zilver- en gouddekking als één geheel beschouwde, had zij te voren den discontokoers niet op 3 pCt. behoeven te handhaven en laatstelijk anders te werk kunnen gaan met het afgeven van goud; maar hare opvatting van den toestand liet het een noch het ander toe.

Wij hebben hier te maken met een gevolg van den algemeenen munttoestand, waarin Frankrijk op zijne wijze zijne belangen zoekt te verdedigen.

Veel rationeeler is zonder eenigen twijfel de politiek der Duitseche Rijksbank. Ook zij moest er in het laatste trimester van 1886 op bedacht zijn haren goudvoorraad te verdedigen, maar zij ging daartoe tot herhaalde disconto-verhooging over. Zij had

trouwens niet alleen den goud-, maar geheel den metaalvoorraad te beschermen, omdat de toestand der Duitsche geldmarkt haar noodzaakte zich te versterken. Duitschland heeft in het afgelopen jaar aanhoudend buitenlandsche fondsen opgenomen. De kwijning van handel en nijverheid heeft veel kapitaal eene andere belegging doen zoeken. Van daar, meer dan ergens elders, een tijd lang voortdurende verlaging van den rentestand. En hieruit is die opneming van vreemde fondsen voortgevloeid, een aantal conversien van binnenlandsche fondsen daartoe medewerkende. Het gevolg is geweest, dat, nu handel en nijverheid ook maar eenigszins ruimer kapitaals-emplooi vereischten, de geldmarkt daardoor zeer gevoelig is aangedaan, en dat de gewone behoeften van het einde des jaars zwaar aan de geldmarkt gewogen hebben.

Meer dan ooit heeft dan ook de Bank op het einde van December uitbreiding aan hare credietverleeningen moeten geven; zoozeer zelfs, dat de uitgifte van bankbiljetten weder eens het maximum der belastingvrije uitgifte heeft overschreden.

Zeër eigenaardig is de toestand van onze binnenlandsche geldmarkt geweest.

Onder den invloed van den stand van zaken aan de buitenlandse markten, ware het slechts natuurlijk geweest, dat de buitengewone ruimte onzer geldmarkt eene zeer merkelijke wijziging, en de aanzienlijke metaalvoorraad der Nederlandsche Bank eene belangrijke vermindering ondergaan had.

Beide gevolgen zijn dan ook inderdaad niet uitgebleven, maar toch niet in die mate als men had mogen verwachten, en niet op die wijze zich openbarende als onder gewone omstandigheden het geval ware geweest. De goudvoorraad der Bank is ten slotte in het afgelopen trimester nog slechts met ruim 12 millioen afgenomen. En wel was aan de beurs het geld in de laatste weken van het jaar zeer gevraagd en diensgevolge aan de Bank de credietvraag levendig, maar in ruime mate ging dit gepaard met vermeerdering der biljetten circulatie, ofschoon tevens het bedrag der r. c. saldo's eveneens aanmerkelijk steeg. Toch lag de oorzaak der credietvraag niet in eene bezorgdheid voor de toekomst, waardoor men genoopt werd zich op alle eventualiteiten te wapenen. De bestaande geldvraag had inderdaad eene zeer bijzondere oorzaak, de noodzakelijkheid namelijk der voorziening in de behoeften voortspruitende uit de mislukking voor een meer of minder aanzienlijk deel van eenige conversien, vooral van die der obligatien

Rijnspoorweg. Van daar bij bankiers enz. groote behoefte aan het beschikbaar maken van middelen ter voldoening aan de tegen 1 Januari aangekondigde aflossingen. En al kon men verwachten, dat na 1 Januari die sommen door allerlei kanalen spoedig weder tot de geldmarkt zouden terugkeeren, voor het oogenblik was de behoefte daaraan er toch niet minder om, al was het slechts eene behoefte tot vermeerdering van kas-saldo's

Inzonderheid was de invloed dezer geldbeweging zeer groot aan de Prolongatiemarkt, omdat daaruit voor aanzienlijke sommen aanzeggingen van prolongatieposten voortvloeiden. Voorts, omdat deze buitengewone geldbehoefte samenviel met de gewone vraag van het einde des jaars, en eindelijk omdat de markt juist ook onder den invloed verkeerde van de daling der Amerikaansche fondsen.

Intusschen is geheel deze aanzienlijke beweging aan onze geldmarkt zonder eenige schokken, zonder eenige moeilijkheden afgeloopen.

In zulke dagen leert men de beteekenis kennen van eene bankinrichting als de Nederlandsche Bank, en — voegen wij het gerust er bij — van eene leiding van zaken der Bank als waardoor deze, hare tradities getrouw, zich ook in den laatsten tijd onderscheiden heeft. De Nederlandsche Bank heeft niet gearzeld eenige maanden geleden haar opereerend kapitaal tot zelfs beneden de 60 millioen te laten afloopen. Toch zou zij toen ongetwijfeld, had zij destijds, den drang van zaken aan de openbare markt volgende, hare geldkoersen verder verlaagd, ruimer emplooi voor hare middelen gevonden hebben. Maar gedachtig, dat de roeping eener circulatiebank voor alles eene andere is dan voor eigen rekening goede zaken te doen, heeft de Nederlandsche Bank geweten eigen voordeel op te offeren en een tijdlang er slechts op bedacht te zijn, om kracht te verzamelen ten einde, als haar taak het zou meebrengen, zooveel te meer en te gemakkelijker aan de algemeene geldmarkt dienst te kunnen bewijzen. Zoo heeft zij dan ook in werkelijkheid in de laatste drie maanden haar opereerend kapitaal met ongeveer 30 millioen kunnen verhoogen, waarvan alleen in de tweede helft van December met bijkans 18 millioen, zonder zelfs tot disconto-verhooging over te gaan, waardoor zij de beurs ook moreel tot waarlijk zeer grooten steun is geweest.

Wij meenen dat, inzonderheid tegenwoordig, het goed is op deze stelling onzer Nederlandsche Bank eens de aandacht te vestigen. Immers eerlang — hetzij dan wat vroeger of wat later — komt de verlenging van het bankoetrobi aan de orde. Het laat zich ver-

wachten, dat de quaestie der winstverdeeling tusschen de aandeelhouders der Bank en den Staat dan niet weinig op den voorgrond zal staan. Wij wenschen het goed recht van zoodanige winstverdeeling geen oogenblik te betwisten; integendeel hebben wij, en reeds sedert lang, bij iedere gelegenheid er op gewezen. Maar men zij toch ook wel er op bedacht, dat bij eene goede inrichting van het bankwezen in een land en bij eene goede leiding der bank er andere algemeene belangen, en gewichtiger ook, in het spel zijn dan dat vraagstuk der winstverdeeling.

DE MUNTQUAESTIE.

Bij onze behandeling van de geschiedenis der geldmarkt in de laatste maanden is het van zelf gebleken, en een enkele keer hebben wij er uitdrukkelijk op gewezen, hoe groote rol tegenwoordig de munttoestand aan de geldmarkt speelt.

Telkens blijkt inderdaad weder hoe gewenscht eene goede oplossing van dit, niet alleen voor de handelsbelangen, maar voor alle economische en zelfs in het algemeen voor de sociale belangen zoo bij uitnemendheid gewichtige vraagstuk is.

Intusschen valt voor het oogenblik er niet aan eenige poging daartoe te denken. Men moet thans afwachten welke de uitslag zal zijn van de aan de Engelsche muntquaestie-commissie opgedragen enquête, en welken invloed deze zal hebben op de houding der Engelsche regeering.

Het speciale opstel, dat in het vorige nummer van dit tijdschrift gewijd werd aan de behandeling van hetgeen men voorshands kan gewaar worden omtrent de algemeene meening over het vraagstuk in Engeland, ontslaat ons van de verplichting hier bij dit punt stil te staan.

Merken wij alleen op, dat, althans ter wille van deze aangelegenheid, het uittreden van Lord Churchill uit het tegenwoordige Kabinet onmiskenbaar een groot verlies is. Over de bekwaamheden van dezen engelschen staatsman moge nog altijd groot verschil van meening bestaan, niemand zal kunnen ontkennen dat hij in groote mate zich onderscheidt door vrijheid van vooroordeelen en losheid van traditioneel aangenomen meeningen, en dat reeds herhaaldelijk hij opmerkelijke bewijzen heeft gegeven van een onbevangen blik voor de behoeften van zijn land. Men zal echter zich waarschijnlijk wel mogen vleien met het behoud van den steun van zijn invloed ter oplossing der muntquaestie, is het dan niet in het Kabinet dan

toch in het Parlement. Grooter nog is dan ook, wel mogelijk, het verlies voor de zaak, dat in het plotseling en algemeen betreurd sterfgeval van Lord Iddesleigh gelegen is. Zijne werkzaamheid als President der Trade-depression-commissie gaf recht in deze ook op hem te rekenen.

Dan, als Chancellor of the Exchequer is nu de heer Goschen opgetreden. Men zal zich herinneren, dat toen hij ter Parijsche Muntconferentie van 1878 Engeland vertegenwoordigde, hij zich zeer bepaald tegen de theorie van het bimetallisme verklaard heeft. Maar tevens heeft niemand meer dan hij aldaar gewaarschuwd tegen de verstooting van het zilver uit den geldomloop. En later is hij een der eersten geweest, die in Engeland het verband hebben aangetoond tusschen de kwijning der algemeene nijverheid en de waardeestijging van het goud. Ruim acht jaar zijn nu verlopen sedert gezegde Muntconferentie, en de ervaring moet den heer Goschen hebben aangetoond, dat langs den door hem gewenschten weg het zilver zijne plaats als muntmetaal niet handhaaft. Zal dan nu zijne meening omtrent het bimetallisme ook niet gewijzigd zijn? En zou de heer Goschen met zijne autoriteit bij de Regeering en in het Parlement de zaak van het bimetallisme voorstaan, dan zeker ware veel gewonnen.

Bij de opening van het Congres der Ver. Staten van Amerika hebben de President en de Secretary of the Treasury andermaal op schorsing van de Blandbill aangedrongen. Er is evenwel weinig of in het geheel geen vooruitzicht, dat in de korte zitting van het Congres die ditmaal plaats vindt, er ook maar ernstig sprake van wezen zal hiertoe over te gaan. Men zal dit jaar althans, wel iedere beslissing uitstellen en afwachten tot welke besluiten Engeland komt.

Een ander voorstel der Regeering verdient intusschen alle aandacht. Het is dat tot aanwending van de eerstvolgende batige sloten der Schatkist tot intrekking van het staatspapierengeld. Ten deele zou dit dan in den geldomloop vervangen moeten worden door zilver-certificaten en op die wijze het reeds gemunte zilver meer emplooi vinden, ten deele door goud of goudcertificaten. Zou dit plan tot uitvoering komen, zoo moet de behoefte aan goud in de Ver. Staten noodwendig weder aanzienlijk vermeerderen. Er is een bedrag van 346 millioen dollar papierengeld uitstaande, waar tegenover slechts eene goud-reserve van 100 millioen in de Schatkist aanwezig is.

Van eene gebeurtenis der laatste maanden moeten wij hier in

verband met de muntquaestie nog melding maken. Wij bedoelen den verkoop door de Duitsche regeering van het, bij de staking der zilververkoopten in het bezit der Schatkist gebleven ontmunte zilver met bovendien een zilverbedrag in thalerstukken van nominaal $1\frac{1}{4}$ millioen mark, gezamenlijk tot eene reele waarde van ongeveer 7 millioen mark aan de Regeering van Egypte. De goud monometallisten in Duitschland hebben, bij gelegenheid dat deze verkoop bekend is geworden, gemeend daarin eene aanleiding te kunnen vinden om een triomfkreet tegenover de bimetallisten aan te heffen. Wij meenen dat dit zonder reden is geschied, en dat ten onrechte men aan deze transactie eenige beteekenis heeft toegekend ten opzichte van de bedoelingen der Duitsche regeering in zake de muntquaestie. Ten eerste heeft de verkoop reeds in April en Mei van het afgeloopen jaar plaats gevonden. Een bewijs, dat de Duitsche regeering niets verwacht van den uitslag der werkzaamheden van de Engelsche Munt-commissie, kan derhalve daarin niet gelegen zijn; immers er was toen van deze nog geen sprake. Maar bovendien; de verkoop stond in verband met de opdracht door de Regeering van Egypte aan de Duitsche Munt tot aanmuntung van het nieuwe Egyptische zilvergeld. Wij achten het feit, dat de Regeering van Duitschland van die gelegenheid gebruik heeft gemaakt tot opruiming van den nog aanwezigen voorraad zilvermetaal, al werd daar ook voor een millioen zilver in marken bijgevoegd, een volkomen onschuldige daad.

De prijs van het zilver is in het laatste trimester van 1886 te Londen aanvankelijk verder opgekomen tot ongeveer 47 pence, zegge tot 5 pence boven het laagste standpunt van dezen zomer. Aanhoudende aankopen van de Fransche regeering ten behoeve van Tonkin hebben tot deze reactie veel bijgedragen. Toen — einde November — deze aankopen gestaakt werden, is de prijs dan ook weder op 45 gevallen, om echter even spoedig zich tot nog een fractie boven de 46 te herstellen.

Einde December vinden wij den prijs dus weder genoegzaam op het standpunt van den aanvang van het jaar.

Maar het zal nuttig wezen de daling tot 42, welke inmiddels is voorgevallen, niet uit de gedachte te laten gaan. Deze daling toch is destijds niet veroorzaakt door eenige bijzondere gebeurtenis, maar was alleen het gevolg van den aandrang van de Engelsche exporthandelaars naar Indie om zich voor hunne operatien den wisselkoers te verzekeren. Niets bewijst meer dan deze daling, hoezeer reeds bij den tegenwoordigen muntstoestand het waarde-

verband tusschen het goud en het zilver onzeker geworden, de éénheid van ruilmiddel tusschen de goud- en de zilverlanden vervallen is. Zal men op dien weg dan nog verder gaan en niet terugkeeren nu het nog tijd — maar ook ten hoogste tijd — is?

Ten slotte is er nog eene beweging onder de in- en uitvoeren van het goud aan de Europeesche markten, welke hier opteekening verdient. Het is, dat laatstelijk weder eene goudverzending van Engeland naar Australië is voorgekomen. Dus heeft, gelijk wij hierboven deden opmerken, in 1886 Europa per saldo geen dollar goud uit Amerika kunnen ontvangen, en is ten slotte ook Australië goud trekkend in plaats van goud aanvoerend geworden. Voorwaar een weinig bevredigende toestand, als Europa, voor de nooit rustende behoefte ter aanzuivering en vermeerdering van zijn geldvoorraad, alleen goud kan gebruiken.

DE FONDSENMARKT.

Niet minder dan in de voorgaande maanden, hebben in het laatste trimester van het afgelopen jaar de Conversien aan de Amsterdamsche beurs een groote rol gespeeld. Alleenlijk maar, in den uitslag dier operatie was groot verschil met vroeger. Thans volgde de eene mislukking op de andere.

De belangrijkste dier conversien der laatste maanden was die van de 4 percent obligatie der Rijnspoorweg Maatschappij.

Op eene den 23sten October gehouden vergadering van aandeelhouders werd besloten tot aflossing der verschillende 4 pCts. leeningen tot een gezamenlijk bedrag van f 15,600.000, tegen uitgifte van f 16,080,000 $3\frac{1}{2}$ pCts. fonds. Door overeenkomst met de heeren Hope & Co was de maatschappij van de plaatsing verzekerd; en onmiddellijk na afloop der vergadering werd de uitgifte aangekondigd tot den koers van 98 $\frac{1}{4}$ pCt., met voorkeur van deelneming voor de oude obligatiehouders. De inschrijving moest plaats hebben op 29 October, en de niet geconverteerde obligatie zouden den 1sten Januari 1887 worden afgelost.

Naar algemeen gezegd werd, is bij de inschrijving door het publiek voor slechts ongeveer de helft van het bedrag in de nieuwe leening deelgenomen.

Niet beter ging het de Stad Utrecht, die voor den 30sten October inschrijvingen had gevraagd voor f 3,150.000 $3\frac{1}{2}$ pCts. fonds tegen aflossing der 4 pCts. schuld, en die aanvankelijk slechts

f 1,572,700 à 98 pCt. plaatste, en later nog ongeveer een half millioen. Minder gelukkig nog dan de Rijnspoorweg Maatschappij was de stad Utrecht in zooverre, dat zij de conversie voor eigen rekening had ondernomen. De stad heeft dan ook ten slotte tot tijdelijke hulpmiddelen de toevlucht moeten nemen, ten einde aan de geannonceerde aflossing der oude schuld te voldoen.

In de eerste dagen van November kwam ook de Almelo Salzberger spoorwegmaatschappij aan de markt met f 740.000 $3\frac{1}{2}$ pCts. obligatien à 98 pCt. Deze inschrijving schijnt zeer slecht gelukt te zijn. De Maatschappij was echter, gelijk de Rijnspoorweg maatschappij, door eene overeenkomst met bankiers gedekt.

Daags te voren, den 4den November, had daarentegen de Amsterdamsche Droogdok maatschappij volledig succes gehad met de conversie harer 5 pCts obligatien; maar deze maatschappij had dan ook hare nieuwe schuld in 4 pCt. obligatien uitgegeven.

Den 16den November had de inschrijving plaats op f 1.750 000 $3\frac{1}{2}$ pCts. conversie-leening van Dordrecht à $98\frac{1}{2}$ pCt.; ook in dit geval was de algemeene deelneming zeer onvoldoende, slechts voor ongeveer de helft schijnt de plaatsing bij het publiek gelukt te zijn.

Nog minder goed slaagde de conversie-leening der stad Groningen, daar van een bedrag van f 4,468.000 $3\frac{1}{2}$ pCts., waarop de inschrijving den 2den December was opengesteld tot $98\frac{1}{4}$ pCt. voor de houders der 4 pCts. schuld en voor het overige publiek tot $98\frac{1}{2}$, slechts voor ruim f 1,000.000 geteekend werd.

En ook de uitgifte van $3\frac{1}{2}$ pCts. pandbrieven, die door eenige der Hypotheekbanken werd beproefd, schijnt geen zeer voldoende succes te hebben gehad.

Een nieuwe 4 pCts. leening werd uitgegeven door de Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij. Tot den koers van 98 pCt. werden de nieuwe obligatien tot een bedrag van f 2,270.000 aangeboden tegen gelijk bedrag aftelossen oude obligatien, welke de houders tot 102 pCt. in betaling konden geven. Dank zij de betrekkelijk gunstige voorwaarden dezer verwisseling was hier de uitkomst tamelijk bevredigend, al werd het nieuwe fonds niet geheel geplaatst.

Voorts werden door de Maatschappij voor Gemeentecrediet aanbiedingen gevraagd voor eene tweede serie van f 1,000,000 3 pCts. obligatien. Ook aan deze oproeping werd thans, immers tot voldoende koers, slecht voldaan. Het fonds bleef bij het einde des jaars nog steeds uit de eerste hand verkrijgbaar.

Naast de genoemde operatiën stonden nog eenige conversie-leeningen of ook alleen nieuwe uitgiften van $3\frac{1}{2}$ pCts. fonds allen echter van minderen omvang, enkelen zelfs van zeer gering bedrag, en waarbij het overbodig is hier in bijzonderheden stil te staan.

Maar het mag geacht worden niet zonder belang te wezen, de oplossing te zoeken der vraag: van waar het schielijk einde der conversieperiode?

Natuurlijk heeft de wijziging welke de toestand der geldmarkt in de laatste maanden onderging, daartoe veel bijgedragen. Het doorzetten dier operatiën, zelfs nog in December, was ontegenzegglijk een fout, die alleen hare verklaring daarin vindt, dat vermoedelijk besprekingen reeds te voren waren aangevangen en de uitvoering nu niet kon worden uitgesteld. Gelukkiger dan anderen was in dit opzicht de Exploitatie-Maatschappij, bij welke de voorloopige onderhandelingen zoo lang hebben geduurd, dat zij eerst 4 Januari dezes jaars de machtiging der Algemeene Vergadering van aandeelhouders heeft kunnen bekomen tot conversie van hare 5 pCts. en 4 pCts. leeningen. Deze maatschappij kan nu rustig weder een beter oogenblik afwachten om aan die conversieplannen uitvoering te geven, indien niet zij het beter acht zulks geheel na te laten tengevolge der daartegen in het midden gebrachte bezwaren.

Wij meenen echter, dat niet alleen in de wijziging der geldmarkt op het einde des jaars de oorzaak gelegen is van het ophouden van het succes der conversiën. Het scheen een oogenblik alsof, omdat de conversie der 4 pCts. staatsschuld in $3\frac{1}{2}$ pCts. gelukt was, nu ook alle 4 pCts. fondsen door $3\frac{1}{2}$ pCts. vervangen konden worden; maar daarvoor bestond geen reden.

Het is zoo lang nog niet geleden, dat zelfs groote Gemeenten hunne leeningen niet konden sluiten tot gelijke rente als waarop het staatsfonds plaatsing vond, en dat de kleinere gemeenten aan dergelijke plaatsing van obligatiën in het geheel niet konden denken. De Maatschappij voor Gemeente-Crediet — opgericht om voor Gemeenten, Provinciën en Waterschappen de tusschenpersoon te zijn, ten einde langs middellijken weg hun een beroep op de algemeene geldmarkt mogelijk te maken — dagteekent eerst van 1870. Langzamerhand heeft de behoefte aan soliede beleggingen tot goede of redelijke rente den toestand gewijzigd, en is het in 't algemeen zeer gemakkelijk geworden om tot betrekkelijk bijzonder gunstige voorwaarden leeningen aantegeaan. Maar in de

gevolgtrekkingen, welke de geldnemers nu laatstelijk hieraan dachten te kunnen vastknoopen, zijn zij te ver gegaan.

Er is ontegenzegglijk verband tusschen den rentekoers voor korte credieten, d. i. aan de eigenlijke geldmarkt, en den rentestandaard voor vaste beleggingen, maar in de verhouding tusschen de tweeërlei rente kan naar gelang van omstandigheden groot verschil bestaan. En evenzeer zal de verhouding der rentabiliteit bij onderscheidene vaste beleggingen niet altijd dezelfde zijn. Toen men onze staatsfondsen niet meer op den voet van een rendement van 4 pCt. kon koopen, heeft men zich tevreden gesteld met die rente te maken bij andere plaatsingen, al achtte men om een of andere reden die niet evenzeer gewild. Doch, dat men zich onderwierp aan de rentevermindering bij het staatsfonds, was nog geen reden om ook voor alle plaatsingen die mindere rente aan te nemen.

De eerste conversien welke na die der 4 pCt. Nationale Schuld zijn aangeboden, werden nog aangenomen; maar meer en meer kwam er bij de fondsenhouders verzet. Liever dan zich alweder rentevermindering te laten welgevallen, besloot men in andere waarden eene nieuwe plaatsing te zoeken, of wel tijdelijk eene afwachtende houding aan te nemen.

Wat inzonderheid de conversie der Rijnspoorweg-obligatien betreft kwam hier nog bij, dat de houders der 4 pCts. obligatien ontstemd werden, omdat de conversie wel op deze hoofdzakelijk in Nederland geplaatste leeningen werd toegepast, maar niet op de voornamelijk in Engeland geplaatste 5 pCts. en 6 pCts. schulden der maatschappij.

Of nu de ongeplaatst gebleven $3\frac{1}{2}$ pCts. fondsen toch in het nieuwe jaar spoedig ondergebracht, wellicht zelfs de conversien hervat kunnen worden, zal van verschillende omstandigheden afhangen. De groote ruimte, die aanstonds weder zich aan onze binnenlandsche geldmarkt deed gevoelen, zal althans dat plaatsingsproces zeker ten goede komen. Maar of deze blijvend zal wezen, zal voornamelijk van de buitenlandsche geldmarkten afhangen. Voorts zal ook de algemeene stemming der fondsenmarkt van veel invloed zijn.

Het laat zich hooren, dat door de verdedigers van de wijze waarop de conversie der 4 pCts. Nationale Schuld werd uitgevoerd, op de geschiedenis der conversien van de laatste maanden gewezen is als eene rechtvaardiging hunner meening. Toch geschiedde dit, naar ons voorkomt, volkomen ten onrechte.

Zij die de conversie der Staatsschuld hadden willen uitstellen totdat

die a pari, d. i. zonder opoffering, kon plaats vinden en die, om den weg hiertoe te effenen, verlangden dat vóór alles de hand werd geslagen aan de noodige belastinghervorming en een einde werd gemaakt aan het stelsel van leening tegen de steeds toenemende zoogenaamde buitengewone uitgaven, die daarbij er op wezen, dat men zes jaar den tijd had om de conversie a pari te verrichten, zonder dat dit uitstel meer zou kosten dan de conversie van den Minister Bloem, zij zeker zijn in hunne overtuiging door de bedoelde voorvallen geenszins geschokt. Zij kunnen bovendien thans ook weder wijzen op de uitkomst van de conversie der 4 pCts. Belgische schuld als een bewijs, hoe zulk eene operatie à pari volkomen goed gelukken kan.

Maar ook tegen degenen, die wel van den toestand der geldmarkt in 1886 hadden willen gebruik maken om in zake de conversie der 4 pCts. schuld het zekere voor lief te nemen, doch tegen de bijzonderheden der uitvoering aanmerking hebben gemaakt, bewijzen die voorvallen niets. Te voren reeds was het gebleken, dat, had de Regeering in het voorjaar er zich toe bepaald de operatie voor te bereiden maar met handelen gewacht tot het geschikte oogenblik daartoe gekomen was, eenige millioenen bespaard hadden kunnen worden.

Trouwens over de wijze waarop de Regeering de conversie heeft ondernomen, is eindelijk juist dezer dagen het volle licht opgegaan, en het kan bezwaarlijk door wie ook worden tegengesproken, dat thans meer dan ooit de handelwijze van den Minister van Financien onverklaarbaar voorkomt.

Men zal zich de uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling over de conversiewet tusschen den Minister van Financien en de Tweede Kamer en het mondeling debat, dat daarop gevolgd is, herinneren. Niet op alles wat daarbij behandeld is, behoeven wij terug te komen. Maar wij dienen toch er op te wijzen, dat door den Minister herhaaldelijk zijn stelsel, om de conversie niet te ondernemen voor risico van den Staat doch alleen met volledige dekking door eene krachtige bankiersfirma, ten zeerste verdedigd is. En onder die risico, welke de Staat niet zelf mocht loopen, verstond de Minister, de heer Bloem, uitdrukkelijk iedere risico.

„De risico of de leening geplaatst zal worden tegen den koers waarop het syndicaat die overneemt, doet de Regeering over aan dat syndicaat, en daarvoor moet geld betaald worden; dat ligt in den aard der zaak. En die risico kan soms zeer belangrijk zijn. Ik heb maar te herinneren aan de jaren 1847, 1848 en 1870,

toen onze $2\frac{1}{2}$ percents Werkelijke Schuld gedaald was, in de beide eerste jaren tot 34 en in 1870 tot 48 percent."

Aldus o. a. sprak de Minister in de zitting der Tweede Kamer van den 26sten Maart.

Is het juist gezien, dat een Staat eene conversie der Schuld niet ondernemen kan dan tenzij hij van het welslagen der operatie verzekerd is, ook al zouden onverwachte gebeurtenissen als waarop de Minister hier doelde tusschenbeide komen? Wij meenen dat dit betwijfeld mag worden, en dat er andere middelen zijn om de operatie te ondernemen zonder den Staat aan te groote gevaren bloot te stellen, dan eene overeenkomst met bankiers, die tegen zulke gevaren verzekert. Hierover kan evenwel verschil van meening bestaan, en het is zeer verklaarbaar dat de Kamer, staande tegenover een Minister, die dergelijke dekking van alle risico's verlangde, de verantwoordelijkheid niet op zich wilde nemen om de operatie zonder die dekking te eischen, en dus ook de opoffering goedkeurde, welke gebracht moest worden ter verzekering van dit doel.

Doch wat verneemt men nu?

Het blijkt uit de overeenkomst aangegaan met de bankiers de Rothschild, waarvan den 12den dezer de Minister een afschrift aan de Eerste Kamer heeft overgelegd, dat door die bankiers geen andere verbintenis werd aangegaan, dan tot overneming van den Staat — zoo noodig — van honderd millioen der bij de conversie uitgegeven driehonderdvijftig millioen $3\frac{1}{2}$ pCts Schuld. Voorts werd aan de bankiers tot 1 December 1887 *de optie* gelaten op de $3\frac{1}{2}$ pCts. Schuld, die boven gezegd bedrag van honderd millioen na afloop van de openbare inschrijving ter beschikking zou blijven van den Staat; maar uitdrukkelijk werd geconstateerd, dat dien-aangaande er wel bevoegdheid, doch niet verplichting, bij de bankiers zou bestaan. Eindelijk, zou een en andere overname plaats vinden tot de daarvoor in de overeenkomst bepaalde prijzen, en verder onder beding van eene provisie over het bedrag der $3\frac{1}{2}$ pCts. schuld, dat door de conversie geplaatst zou worden.

Ziedaar de overeenkomst. Weliswaar is die opgemaakt in bevoordingen, waarvan artikel 1 paragraaf 1 kan doen denken, dat er van den verkoop van het geheele bedrag der uit te geven $3\frac{1}{2}$ pCts. schuld sprake was, doch het is volkomen duidelijk, dat dit slechts eene eigenaardige — en zeker zeer eigenaardige — formulering van de overeenkomst is, terwijl de eigenlijke inhoud uit de verdere bepalingen zonder eenige dubbelzinnigheid blijkt.

Welnu, er kan geen tweeërlei meening bestaan over het feit, dat door deze overeenkomst de Staat niet volledig gedekt was tegen de risico's, die aan de conversie, op de wijze gelijk deze ondernomen werd, verbonden waren.

Gesteld eens, dat tusschen het oogenblik waarop de houders der 4 pCts. schuld geplaatst werden tusschen de keuze van conversie of aflossing en den uiterlijken dag waarop zij zich dien-aangaande moesten verklaren, zulk een buitengewone gebeurtenis ware voorgevallen als waarop door den Minister in de hierboven aangehaalde woorden gedoeld is, dientengevolge de Nederlandsche Staatsschuld 20 of 25 pCt., of slechts 10 pCt. gedaald was, en dat alsdan voor een bedrag van *f* 200 millioen aflossing ware aangevraagd; de Staat ware gebleven onder de verplichting der aflossing van dat geheele bedrag, maar zou daarentegen slechts *f* 100 millioen nieuw fonds aan de bankiers verkocht hebben en van de andere *f* 100 millioen zelf houder zijn gebleven; alleen niet eens vrije houder, want tot 1 December 1887 was hij tot eventueele levering daarvan verplicht.

Nog eens, de noodzakelijkheid van eene overeenkomst met bankiers, die ieder risico der conversie dekte, wordt door ons niet verdedigd als eene onmisbare voorwaarde ter onderneming der conversie. Doch wie daaromtrent eene andere meening heeft, kan door de thans bekend geworden overeenkomst niet bevredigd zijn.

En nu moge het wezen, dat door de mededeelingen der Regearing aan de Eerste Kamer aan de kracht der bedoelde schriftelijke en mondelinge verklaringen in de Tweede Kamer wel eenige afbreuk is gedaan, het blijft onzes inziens onwederlegbaar, dat de bankiers overeenkomst, onder de hoede van welke in de werkelijkheid de conversie is uitgevoerd, niet die is, welke men naar de toelichting en de verdediging van de conversiewet door den Minister tegenover de Tweede Kamer had mogen verwachten, en dat de risico der operatie zelfs niet zoodanig was gedekt, als, ook nog na de latere behandeling der wet bij de Eerste Kamer, men moest aannemen het geval te zijn.

Zal de Tweede Kamer op de zaak terugkomen? Dat zij zich daarvan zal laten terughouden, gedachtig aan de maxime „le succès couvre tout” is natuurlijk geen oogenblik te verwachten. Maar het kan zijn, dat de noodzakelijkheid, om in het werk der grondwets-herziening geen stoornis te brengen, het haar belet. Trouwens dit is een punt waarmede wij ons hier niet hebben bezig te houden.

Zooveel staat echter vast, dat ter verrichting der conversie onder

de voorwaarden, waaronder die thans in de werkelijkheid blijkt geschied te zijn, de uitgaaf van eene provisie van ruim drie en een kwart millioen en de medewerking van buitenlandsche bankiers zeer overbodig zijn geweest. In de Amsterdamsche bankierskringen wordt dit algemeen gevoeld, en is men persoonlijk meer dan ooit gekrenkt over het gebrek aan appreciatie, dat bij gelegenheid der conversie de Amsterdamsche Beurs en hare financieele krachten van de zijde der Regeering hebben ondervonden, en in het algemeen geërgerd over genoemde geldverspilling.

Nog een tweede punt betreffende de conversiewet moet thans nader besproken worden. Wij bedoelen de regeling der amortisatie van het $3\frac{1}{2}$ pCts. fonds. Nu de nieuwe schuldbekentenissen zijn uitgegeven en daarop het amortisatieplan is afgedrukt, zijn de leemten en fouten der wet in verband met dit onderwerp zwart op wit uitgekomen.

Onze lezers zullen zich wellicht herinneren, dat wij op deze zaak reeds vroeger de aandacht hebben gevestigd (*). Het blijkt, nu men weet voor welk bedrag de $3\frac{1}{2}$ pCts. schuld in obligatiën aan toonder is uitgegeven, dat — gelijk reeds elders is geschreven (†) — het amortisatieplan niet verder strekt dan tot het jaar 1937 en de aan het fonds verbonden verplichte amortisatie ruim f 38 millioen meer schuld laat bestaan dan de amortisatieplannen der oude 4 pCts. leeningen, terwijl ook zelfs gedurende het tijdperk, waarin de amortisatie der $3\frac{1}{2}$ pCts. volle effect sorteert, bijkans 10 millioen minder wordt geamortiseerd dan zonder de conversie het geval ware geweest, ongerekend nog de $9\frac{1}{2}$ millioen waarmee het nominaal bedrag der schuld vermeerderd is. En eindelijk, vraagt men: hoe, na uitputting van het amortisatieplan der $3\frac{1}{2}$ pCts. schuld, de zaak verder zal loopen? — dan blijkt dat niet alleen, gelijk wij vroeger nog dachten, er tegenstrijdigheid bestaat tusschen de verschillende bepalingen der wet in hun onderling verband, doch dat de zaak de volgende is. Dat de wet *niet* de bepaling inhoudt van doorgaande amortisatie van het fonds, gelijk in de Memorie van Toelichting van de wet door den Minister van Financien werd geschreven en verder steeds door hem is gezegd. Hier, zegge tusschen de wet en hare toelichting, bestaat de door ons reeds vroeger genoemde tegenstrijdigheid.

(*) Verg. Economist 1886, bl. 545/47.

(†) Handelsblad dd. 10 Januari 11, avondblad van den 9den.

Keeren wij thans, na deze uitweiding, tot de beurs terug.

Wij hebben dan in de eerste plaats betreffende de binnenlandsche markt nog melding te maken van de Indische waarden.

Deze zijn in de laatste maanden een tijdperk van zeer groote gedruktheid en lusteloosheid doorgestaan, maar was daarvoor ten slotte de stemming algemeen eenigszins beter.

Het rapport van de commissie van obligatiehouders der Dorrepaalsche bank der Vorstenlanden maakte een zeer ongunstigen indruk. Niet alleen de aandeelen en obligatiën der Dorrepaalsche bank zelve ondergingen daarop vernieuwde daling, maar onder den invloed daarvan, alsmede van de deconfiture der Samarangsche Handelscompagnie, was de stemming voor al de Indische fondsen zeer flauw. En zeker bestond daartoe aanleiding. Het mocht al wezen, dat nu duidelijk bleek, hoe bij de reorganisatie der Dorrepaalsehe zaken in eene naamlooze vennootschap onmiskenbare fouten zijn begaan, die alleen door een buitengewoon voorspoedigen loop van zaken hadden goed gemaakt kunnen worden, en dat bij de Samarangsche Handelscompagnie op onverklaarbare wijze men op credietmiddelen had voortgeleefd; in deze nieuwe teleurstellingen in den kring van hen, die voornamelijk de Indische zaken hebben gesteund, moest een en ander zeer ontmoedigend werken.

Gelukkig echter zijn deze indrukken later uitgewischt door de maatregelen, welke door de Wetgevende Macht op het initiatief der Tweede Kamer genomen zijn ter voorziening in den toestand der Indische nijverheid en inzonderheid van de suikerindustrie.

Wij zeggen met opzet: ter voorziening in den toestand der Indische nijverheid, niet om deze ter hulp te komen. Onzes inziens ligt inderdaad de groote *moreele* beteekenis der genomen maatregelen in het feit, dat men zich niet is gaan bewegen op het veld van buitengewone hulpverlening, maar dat men is overgegaan tot wijziging der fiskale wetgeving, die eene belemmering was voor de Indische nijverheid.

Het is hier natuurlijk niet de plaats om de zaak grondig te behandelen. Maar in zeer korte trekken wenschen wij toch dit aan te stippen, dat de Indische suiker-industrie, tengevolge van twee oorzaken, in de laatste jaren onmiskenbaar een zeer zwaren strijd te voeren heeft gehad om het bestaan. Ten eerste, omdat zij geheel onbeschermd stond tegenover de overal kunstmatige bescherming ondervindende beetsuikercultuur en -industrie. Ten tweede, omdat zij — en dit geldt niet alleen de suikercultuur in

Nederlandsch Indie maar alle cultuurondernemingen aldaar — omdat zij al de nadeelen ondervond, waaronder de algemeene nijverheid overal in de goudlanden gebukt ging, en tevens omringd was van concurrenten in andere gewesten, in Britsch Indie enz., die daaraan ontsnapt zijn doordat men aldaar den zilveren standaard heeft. En meer dan ergens elders moesten de cultuurondernemers in Nederlandsch Indie die nadeelen der goudvaluta ook gevoelen, omdat zij in ruime mate met geleend kapitaal, derhalve onder den last van belangrijke geldelijke verplichtingen arbeidden, en daarnevens evenzeer onder den last van belangrijke vaste geldelijke verplichtingen tegenover den Staat.

En toch drukten op de Nederlandsch Indische Cultuur-ondernemingen, en in het bijzonder op de suiker-industrie, buitengewoon zware belastingheffingen, die alleen verklaarbaar zouden geweest zijn onder bij uitzondering voordeelige voorwaarden voor de nijverheid.

In dien toestand is nu eindelijk althans eenigermate voorzien en verdere voorziening — b. v. door de herziening der verpondingsaanslagen — te wachten.

Het is naar onze meening aan geen twijfel onderhevig, dat onze wetgevende magt, door in die richting — zij het dan ook zeer spade — een krachten stoot te hebben gegeven, aan Indie, en rechtstreeks met het oog op het heden, en indirect voor de toekomst, een grooten dienst heeft bewezen.

Men heeft bij de discussien over de bedoelde maatregelen, wijzende op de noodzakelijkheid om de Nederlandsch Indische industrie te gemoet te komen, met nadruk onderscheid gemaakt tusschen de industrie en de industriëlen. Het is ons nooit duidelijk geworden wat eigenlijk die onderscheiding moest beteekenen. Bevoordeeling van industriëlen om hen te helpen zelfs buitengewoon moeilijke tijden te doorworstelen: zeer zeker begrijpen wij, dat niemand daartoe de hand wilde leenen; dan, ook soortgelijke kunstmatige bescherming der industrie zou bezwaarlijk goede vruchten dragen. Maar waarom men industriëlen niet te hulp zoude mogen komen, als die hulp alleen bestaat in de verwijdering van de hinderpalen, die de natuurlijke ontwikkeling hunner industrie beletten, — en wat anders is de opheffing van de industrie doodende lasten? — dit begrijpen wij niet. Kan men zich dan eene industrie zonder industriëlen denken?

Neen waarlijk, het ruime veld dat in Indie nog open ligt tot vermeerdering van de voortbrenging des lands en daardoor tevens

tot ontwikkeling van de welvaart der bevolking, men zorgde dat het niet braak blijve. Maar men gedenke steeds, dat er Europeesche werkkraft en kapitaalskraft noodig zijn om het doel te bereiken, en dat dan ook die niet afgeschrikt moeten worden door eene kortzichtige fiskale wetgeving, maar aangemoedigd doordat alles wordt verricht wat gedaan kan worden om de voorwaarden, waaronder de werkkraften aan Indie toegevoegd en de kapitalen daar gewaagd worden, zoo voordeelig mogelijk te doen zijn.

Er is in den laatsten tijd herhaaldelijk blijk gegeven van opgewektheid aan onze kapitaalsmarkt tot deelneming in en bevordering van Indische zaken. Men heeft zich door de teleurstellingen van 1884 niet zoodanig laten ter neder slaan, dat men zich heeft teruggetrokken: veeleer alleen gezocht de vroegere fouten te ontwijken en op andere wijze te werk te gaan. De neiging is thans veelal tot rechtstreeksche deelneming in cultuurzaken; en dat dit slechts gunstig kan werken, wordt wel door niemand tegengesproken.

Maar zullen op die wijze, zoowel wat de algemeene als de bijzondere belangen betreft, werkelijk noemenswaardige uitkomsten verkregen werden; zoo moet er op gesteund kunnen worden, dat door geen onoordeelkundige belastingheffingen of andere maatregelen van wetgeving de nijverheid in hare ontwikkeling en bloei belemmerd zal worden. Het is niet het minst met het oog op die noodzakelijkheid, dat de bedoelde jongste maatregelen onzer Wetgevende Macht aan de Beurs een zeer goeden indruk hebben gemaakt.

Wat in het algemeen de buitenlandsche fondsen betreft, zoo is de beurs ook in de laatste maanden des jaars onder den invloed gebleven van tweeërlei tegenstrijdigen invloed.

De politieke stand van zaken in Europa heeft in toenemende mate tot eenige bezorgdheid aanleiding gegeven. Maar daar stond tegenover de buitengewone ruimte van geld, die voortdurend de kapitalisten belette tot verkoopen over te gaan.

Te zamen heeft intusschen een en ander er toe geleid, dat bij voorkeur de kooplust zich bepaalde tot die waarden, welke men minder rechtstreeks betrokken achtte bij de Europeesche quaestien.

Zoo was te Londen de fondsenmarkt in October en November zeer geanimeerd, maar de beweging concentreerde zich geheel in binnenlandsche waarden, waartoe ook verschillende nieuwe creaties aanleiding gaven; voorts omvatte die koloniale fondsen, en was

vooral ook er groote kooplust voor Amerikaansche spoorwegfondsen.

De aankopen voor Engelsche rekening van laatstgenoemde waarden, gesteund door niet minder levendige speculatie te New-York zelf, hebben daarin eene groote rijzing in het leven geroepen. Het scheen trouwens, over het geheel ook aan deugdelijke aanleiding daartoe niet te ontbreken. Maar de honderdmaal herhaalde gang van zaken is ook ditmaal niet uitgebleven. De beweging heeft langzamerhand zich tot rijp en groen uitgebreid en tot allerlei overdrijvingen geleid, terwijl tevens veel fonds in zwakke handen overging.

Van daar ten slotte in December, bij de eerste kentering der geldmarkt, geweldige reactie en te New-York en te Londen, gepaard met groote moeilijkheden bij de prolongatien en vele geforceerde realisatien. Zeker is daardoor ook de weg gebaad tot terugkeer tot gezonder toestand van de markt, maar niet zonder aanmerkelijke verliezen bij de groote massa der kleine speculanten.

De Amsterdamsche beurs had natuurlijk haar deel van de groote beweging aan de Amerikaansche markt; maar zij speelde daarbij ditmaal geen eerste rol, en van de rijzing werd veel gebruik gemaakt tot het verrichten van realisatien. Bepaaldelijk betrof dit de spoorweg-aandeelen. Voor verschillende obligatien bestond daarentegen goede vraag en ernstige kooplust. Ook tot het aanbrengen van enkele nieuwe obligatien werd daarvan met goeden uitslag gebruik gemaakt. Slecht werd het alleen getroffen met eene nieuwe emissie van de Collateral bonds der Union Pacific Spoorwegmaatschappij. Deze uitgifte was juist aangekondigd, toen de verhooging volgde van den discontokoers te Londen tot 5 pCt., waarop de New-Yorker markt omsloeg en de speculative beweging in de Amerikaansche spoorwegwaarden in één stortte. Al moeten gezegde obligatien, naar de met goede gronden gestaafde meening van bevoegde beoordeelaars, onder de meest soliede Amerikaansche geldbeleggingswaarden gerangschikt worden, zoo was, uit den aard der zaak, het oogenblik toen bij uitnemendheid ongunstig voor de plaatsing. Het fonds behoort echter tot die, welke, wat vroeger of wat later, voor vaste plaatsing zeker opgenomen worden.

Onder den invloed der minder gunstige berichten en beschouwingen aangaande den politieken toestand in Europa, vertoonden de Duitsche markten en met name Berlijn neiging tot realisatien van Russische fondsen. Daarentegen wonnen obligatien Portugal en Spanje en verschillende Zuid-Amerikaansche fondsen, als obligatien Buenos Ayres enz., daar meer en meer terrein.

De opname der Spaansche fondsen in Duitschland kwam de haussiers dier waarden te Parijs en in Spanje zelf zeer ten goede. Of voor de rijzing, welke de Spaansche fondsen ten gevolge van een en andere inkoop in 1886 ondergaan hebben, inderdaad reden bestaat, komt ons nog zoo zeker niet voor. En in den politieken, en in den financieelen toestand van Spanje blijft ruimschoots plaats voor verbetering. Beter gemotiveerd is zeker de blijvende koersverhooging der Portugeesche fondsen. In Portugal is bij het tegenwoordig ministerie een ernstig streven naar verbetering van de financiën van den Staat onmiskenbaar; de blijvende steun van de kiezers en diensgevolge van de Kamers is echter noodig, om die pogingen te doen slagen.

Ook aan onze markt heeft evenals te Berlijn een nieuw Zuid Amerikaansch fonds ingang gevonden, de sedert lang te Londen zeer goed aangeschreven obligatiën van de Argentijnsche republiek. Men mag, naar het ook ons voorkomt, deze obligatiën veilig naast de obligatiën Brazilië een plaats inruimen. De — zeker niet onbelangrijke — vermeerdering van de schuld van den Staat gaf anderzijds tot die invoering gereede aanleiding. Of, had men hier, juist met het oog op die vermeerdering van schuld, beter gedaan zich van opname van het fonds te onthouden?

Onze lezers weten, dat wij geen onbepaalde voorstanders zijn van geldbelegging in vreemde staatsfondsen; veeleer het tegendeel. Maar er is staatsfonds en staatsfonds. Als een Staat steeds voortgaat zijne schuld te vermeerderen ter dekking van zijne gewone uitgaven, en daartoe bepaaldelijk voortdurend in het buitenland nieuwe schulden moet aangaan, dan kunnen wij daarin niet anders zien dan een onbetwistbaar teeken van aanhoudenden achteruitgang van het land. Immers is het onvermijdbaar gevolg van zulk een gang van zaken, dat van de algemeene voortbrenging des lands in steeds klimmende mate een aanzienlijk deel moet worden afgezonderd ter voldoening der verplichtingen tegenover het buitenland. Doch geheel anders is de toestand van een land dat buitenlandsche leeningen sluit, niet tot dekking van zijne gewone uitgaven, maar ter bestrijding van werken van openbaar nut. Dan is te wachten dat — immers bij een goed beleid van zaken — de afzondering van een deel der algemeene voortbrenging des lands ten behoeve der buitenlandsche schuldhouders hoe langer zoo minder, in plaats van steeds klimmende, opofferingen zal kosten; want, meer dan de rentelast, moet alsdan de voortbrenging zelve stijgen.

Als het type der Staten met verontrustende schuldvermeerdering beschouwen wij Rusland, waar telkens nieuwe oorlogen en de steeds toenemende kosten van het leger een voortdurend stijgende last op de nationale voortbrenging doen drukken. Als behoorende tot de andere categorie der landen die in het buitenland schulden aangaan, moet de Argentijnsche republiek genoemd worden. Natuurlijk dat het van nog gunstiger toestand van het land getuigen zou, indien daar ter plaatse zelve de kapitalen werden gevonden, benoodigd voor den aanleg der werken van openbaar nut. Maar dan zou men de staatsobligatiën ook niet op een rentevoet van ruim 5½ pCt. koopen.

Terwijl wij voor heden ons meenen te mogen onthouden — of, ter wille der ruimte, ons te moeten onthouden — van het opteekenen van verdere bijzonderheden betreffende de fondsenmarkt in de laatste maanden van het afgelopen jaar, wenschen wij nog slechts eene opmerking aan het geschrevene toe te voegen. Wij meenen namelijk, dat men wel zal doen de waarschuwing niet uit het oog te verliezen, welke het verloop der maand December bijzonder aan de buitenlandsche markten inhoudt. De verleiding is altijd groot bij geldkoersen van 2 à 3 pCt. fondsen op speculatie te koopen die, daargelaten een mogelijk koersavans, reeds door het verschil van rente een zekere winst beloven. Maar December heeft getoond hoe snel de geldmarkt om kan slaan, en Bismarck's jongste redevoeringen bevatten ook voor de fondsenhouders menige waarschuwing. Voorts zullen de vermeerderde wapeningen mogelijk het beste middel zijn om den Europeeschen vrede te bewaren, maar zeker zullen ze de lasten welke op de algemeene voortbrenging drukken weder belangrijk vermeerderen, en zoodoende een slecht middel zijn om de algemeene welvaart en de kapitaalvorming te bevorderen.

Amsterdam, Januari 1887.

* * *

